

E 3. 3 (S/120) 6-X + 63 3/57y0 6

A 25

**ATATÜRK, NERİMANOV ve
KURTULUŞ SAVAŞIMIZ**
Hüseyin Adıgüzel

ISBN: 975-6288-06-X

İLERİ YAYINLARI

No: 17

Birinci Basım: Ağustos 2004

Baskı: Engin Yayıncılık Matbaası (0212) 612 05 53

İLERİ YAYINLARI

İstiklal Caddesi Ayhan Işık Sokak Fescioğlu Apt. No:7/5
Beyoğlu-Istanbul

Tel: (0212) 292 73 00

web: www.ileri2000.org

e-posta: ileri2000@hotmail.com

1394

ATATÜRK, NERİMANOV VE KURTULUŞ SAVAŞIMIZ

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Neriman Nerimanov (1870-1925)

İÇİNDEKİLER

Sunuş

Gökçe Fırat-Türk tarihini keşfetmektedir!9

Giriş (Atatürk ve Nerimanov).....13

Neriman Nerimanov'un hayatı.....21

XX. yüzyıl başlarında Azerbaycan ve Türkiye.....33

XX. yüzyıl başlarında Türkiye.....39

Neriman Nerimanov'un görüş ve düşünceleri.....45

Sovyet Devleti'ne karşı mücadeleler55

“Kavgam” (Nerimanov'un Stalin'e mektubu)61

Azerbaycan Müsavat Hükümeti.....69

Komünist iktidara doğru.....73

Aynı dönemde Türkiye77

Kurtuluş Savaşı sırasında

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kurulması83

Kurulan ilişkilerin gelişmesi91

Neriman Nerimanov'un Lenin'e mektubu.....101

Azerbaycan'dan alınan yardımlar113

Neriman Nerimanov'un

Türk Kurtuluş Savaşı'na ilgisinin analizi.....121

Neriman Nerimanov'dan129

Mektuplarından137

Dipnotlar143

Kısaltmalar145

Açıklamalar147

Kaynakça157

Yazar hakkında159

Türk, tarihini keşfetmektedir!..

Nerimanov, sosyalist Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı, Sovyetler Birliği'nin Merkez Komitesi üyesi bir Türk.

Ama bugün, Türkiye'de adını kaç kişi biliyordur ki?

Az?

Yoksa çok az?

Sorun elbet sadece biz Türklerle ilgili bir sorun değil. Çünkü Nerimanov'u sadece Türkler değil, dünyada da pek kimse bilmez.

Neden?

Sovyetler Birliği, 1917 Ekim Devrimi sonrası tüm dünyayı sarsmıştır. Fikirleri ise, tüm dünyaya, gün geçtikçe güçlenerek yayıldı, etkili oldu. Bugün, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de, Sovyet tarihi üzerine büyük bir külliyat bulunmaktadır.

Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği, federatif bir devlettir. Ve bu federasyona, pek çok Türk devleti de dahildi. Milli mesele ise,

gerek Sovyetler'i gerek dünya sosyalist hareketini derinden meşgul etmiş bir mesele.

Dolayısıyla, Milli Mesele denildiğinde, bir Türk olgusu ile karşılaşmamız gerekir. Ama nedense bunu Sovyet tarihlerinde bulamayız!

Bolşevik tarihi, büyük iç mücadelelere sahne olmuştur. İç hesaplaşmalarla onlarca devrim önderi sürgünlere gönderilmiş, kurşuna dizilmiştir. Moskova Duruşmaları tüm dünyayı sarsmıştır. Bugün, Stalin zulmü üzerine büyük bir külliyat ayrıca oluşmuştur. Hayatlarını Sovyet kurşunları ile sona eren isimler herkesin aklındadır.

Peki ya Galiyef?

Ya Rızkıllov?

Ya Nerimanov?

Ya diğer Türk liderleri?

Bunların adına hiçbir Sovyet tarihinde rastlıyamazsınız.

Çünkü hiçbir Türk'ün adı, bu tarihte yoktur!

Milli Mesele deyince, Fin meselesini bulursunuz, Yahudi meselesini bulursunuz, Kafkas meselesini, hatta Rus'ların çeşitli kolları arasındaki bölünmeleri bulursunuz da, Türk meselesi bulamazsınız!

Sizce bu bir tesadüf müdür?

Oysa Türkler, Sovyet Devrimi'ni kurtaran millettir.

Abartı değil, gerçek!

Beyaz Ordu, Kolçak, Denikin, Türk Kızıl Ordusu tarafından bozguna uğratılmasa, Sovyet Devrimi ne kadar yaşayabilirdi ki?

Bugün, Troçki, Kızıl Ordu komutanı olarak, sonradan öldürülmüş komutan olarak bilinir, ama aynı Kızıl Ordu'nun komutanının, Kolçak ve Denikin'i durduran komutanının bir Türk

olduğunu, Galiyef olduğunu ne Sovyet tarihi yazar ne de Sovyet karşıtı tarih!

Sadece o mu?

Değil elbet!

Sovyetler Birliği içinde, süren ideolojik mücadelenin bir kutbu Stalin diğer kutbu Troçki olarak gösterilir de, nedense, gerek Avrupa devrimi, gerek proletarya diktatörlüğü, gerek emperyalizm, gerek milli mesele, gerek enternasyonalizm konularında, bir de Türk görüşü olduğu neden bilinmez?

Bir başka muamma ise Lenin'dir. Lenin'in gerek Troçki ile, gerek Stalin ile uyumsuzlukları bilinir. Bilinir ama, Lenin'in Türk komünistleri ile ilişkisi bilinmez. Hatta daha büyük bir gerçek ama, Lenin'in Tatar kökenli bir Türk olduğu da pek araştırılmaz!

Tarih, Türk'ü de, Türk liderleri de, Türk devletlerini de öyle bir silmiştir ki...

Ama bugün Türk, Orta Asya'dan Akdeniz'e büyük Türk coğrafyasında ayağa kalktıkça, geçmişini araştırmaktadır. Anadolu'da Atatürk'e yönelik, bir yandan da Orta Asya'nın Türk komünistlerine yöneliklikle birlikte gitmektedir.

Türk tarihini keşfetmektedir!

Nerimanov, Türk tarihinin önemli bir ismi. Türkiye'de üzerine pek bir çalışma henüz yapılmadı. İleri Yayınları olarak, Türk komünistlerinin tüm eserlerini Türk milletine ulaştırmak için çalışmalarına başladıktan sonra, ilk eser olarak "Atatürk, Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız"ı yayınlıyoruz.

İlk eser, bir anlamda, iki bağımsız Türk devleti, Türkiye ve Azerbaycan'ın ilk devlet başkanlarını biraraya getirirken, aynı zamanda Anadolu ile Orta Asya arasındaki o yıkılan köprüyü de yeniden onarıyor.

Bu bakımdan, bu kitabın önemli bir değeri var. Kitapta

Nerimanov gerçeğini bulacağınız gibi, Türk Kurtuluş Savaşı gerçeğine de ulaşabileceksiniz.

Türkiye’de dış kaynaklı sosyalist akımlar, Türk Kurtuluş Savaşı’nı, Sovyetler’in yardımlarına bağlarlar, oysa gerçek tam böyle değildir. Bu kitapta yayınladığımız belgeler, tarihi yeni baştan incelemek için bir çağrı olacaktır. Daha doğrusu öyle olmasını umuyoruz.

Kitabın yazarı Hüseyin Adgüzel, Nerimanov’la ilgili tüm belgeleri Azerbaycan’dan bulup getirdi. Şimdi Nerimanov serisinin diğer kitaplarını yazmakla meşgul. Yakında diğer kitapları da okurlara sunabileceğiz.

Ama çabamız bununla bitmeyecek. Başta Galiyef olmak üzere tüm Türk komünistlerinin bütün eserlerini, çok kısa sürede okurlara ulaştıracamız.

Kitaplarımızın Türk uyanışına katkı sunması bizim için en büyük mutluluk olacaktır.

Gökçe Fırat

Giriş
Atatürk ve Nerimanov

Atatürk ve Nerimanov, aynı yüzyılın iki büyük devlet adamıdır. Aynı zamanda ve aynı şartlar altında, fakat farklı zeminde, ülkelerinin bağımsızlığı, milletlerinin mutluluğu ve refahı için mücadele etseler de, benzer yönleri olduğu kadar, doğal olarak farklı yönleri de vardır. İkisi de, günün modası emperyalizme karşı mücadele etmelerine rağmen, mücadele yöntemleri ve tuttıkları yol farklıydı. Aynı milletin evlatları ve milli kimliklerinin farkında oldukları halde, dünya görüşleri oldukça farklıydı. Bu farklılıklar, onların ortak olan milli kimliklerine sahip çıkmalarına ve zamanı geldiğinde birbirlerine yardımcı olmalarına asla engel olmadı.

Tarihi olaylar ve içinde yaşadıkları şartlar, ayrı coğrafyada yaşasalar dahi, onları bir çizgide buluşturdu. Bu çizgi kim ne derse desin Türklük çizgisiydi. Neriman Nerimanov bir komünistti ve

beynelmilelci idi. Komünizmin dünya ihtilaline inanıyordu ve gerçekleşmesi için çalışıyordu. Bu durum, onun Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'yi komünist bloka çekmek için yardım ettiği manasına gelmez. Elbet inandığı değerler içinde kardeş Türkiye'nin de yer almasını istemiş olabilir. Fakat, bu görüş, Nerimanov'un yardımlarının hedefli olduğu manasını taşır ki, yapılan yardımın hiçbir kıymeti harbisi kalmaz. Nerimanov'un "Kardeş, kardeşe borç vermez, ancak elini tutar." şeklindeki sözleri, yardımın darda kalan bir kardeşe destek verme manasını taşıdığına açık bir ifadesidir. Çünkü, çok iyi biliyordu ki, kendi halkı darda kaldığı bir zaman, Anadolu'dan kalkıp yardıma gelenler de aynı, kendisinin taşıdığı duygularla hareket etmişlerdi. Yani, yardımın karşılık beklentisi yoktu. Bu yüzden biz, iki lideri buluşturan çizginin Türklük çizgisi olduğunu kolaylıkla söyleyebiliyoruz.

Neriman Nerimanov, iyi yetişmiş bir entelektüel, günün olaylarını yerinde ve zamanında takip etmeye çalışan ve inandıkları uğrunda mücadele eden bir aydın, yazar ve devlet adamıdır. Sosyal ilişkilerini geniş tabana yayabilen, insanlarla çok kolay iletişim kurabilen, sevgisini, her insan için, ırk, din, dil farkı gözetmeden sebil gibi dağıtan bir kişilik olan Nerimanov, 1905 yılında Çarlık ülkesinde başlayan devrimci hareketlerin içinde yer alarak Türklerin Çar emperyalizminden kurtulma mücadelesinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olmuştur. O, Bolşevik- Komünistlerin başı olan Lenin'in "Halklara özgürlük vererek halklar hapisanesinin kapılarını açacağız" sözüne inanmış ve komünistlerin safında yer alarak çarlığa karşı ömür boyu mücadele etmiştir. İnandıkları uğrunda ölümüne mücadeleyi göze alabilen bir karaktere sahip olan Nerimanov, 1918 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kendi inandığı değerlere ters düşmesinden dolayı yıkılması için mücadele edenlerin başında yer almıştır. O, 1918 olaylarının arkasından kısa bir müddet dahi olsa elde edilen ikti-

darın Müsavatçılar'a kaptırılmasından dolayı büyük üzüntü duymuş, hatta rahatsızlanmış ve Astarhan'a gitmiştir. Bir yıl kadar Astarhan'da bulunmuş, bu süre içerisinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne muhalefete devam etmiştir. Onun bu muhalefeti ni, inandığı değerler açısından değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, inandığı değerlerden taviz vermeyen ve bu değerler için sonuna kadar mücadele eden bir azim ve kararlılık görebiliriz.

Neriman Nerimanov'u Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni yıkmakla suçlayanların, onun inandığı değerlere uygun bir yönetim şekline muhalefet etmeyeceğini, yani bir liderlik ya da başka bir çıkar için bu mücadele içinde bulunmadığını gönül rahatlığı ile ifade edeceklerinden eminim. Nerimanov, milletinin inandığı değerler içinde yönetilmesi için, yani uzun yıllar inandığı ve olması için mücadele ettiği yönetim şekli ile daha özgür, daha zengin ve mutlu yaşayacağına inandığından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yıkılması için çalışmıştır. Kendisi ve kendisi gibi düşünenler için gayet normal bir davranış şekli olan bu hareketler, maalesef bize ters gelmiştir. Çünkü, biz de, bizim düşündüğümüz yönetim şeklinin milletimizi daha özgür, daha zengin ve mutlu yaşatacağını düşünüyoruz. Ve bu şekle uygun bir cumhuriyeti yıkanları da gayet doğal olarak suçluyor ve hatta onlara hain diyebiliyoruz.

Nerimanov, Müsavatçılar'ın kurduğu hükümetin gün geçtikçe eskiye benzediğini, ağa, burjuva ve molla üçlüsünün eline geçeceğinden endişelidir. Bunu 1919 yılında Hümmet gazetesinde yazdığı "Nereye?" başlıklı bir makale ile şöyle ifade ediyordu.

"Artık bir yıldan fazla bir zaman bize göstermiştir ki, Müsavat Hükümeti gittikçe burjuvazinin, ağa, bey takımının ve mollaların idaresini kabullenme yolundadır. Bu durum eskisinden farklı bir şey ortaya çıkarmayacaktır. Rusların yerini de İngilizler alacaktır... Bu yüzden bu hükümet acele bir şekilde yıkılmalı ve iktidar emekçilerin eline geçmelidir." (Hümmet Gazetesi, 21 Şubat 1919, Sayı 53)

Sözün kısası; Nerimanov inanmış bir komünisttir ve inandığı değerlere ters bir yönetim olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yıkılması için çalışmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, aynı dönemde Osmanlı Türklerinin bir generali olarak emperyalizme karşı ülkesinin bağımsızlığı uğrunda ölüm kalım savaşı veriyordu. Büyük bir asker olan Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında, büyük bir devlet adamı olduğunu da kanıtladı. Bu iki devlet adamı, zor dönemlerin dostları olarak Türk tarihinin sayfaları arasında yer aldılar.

1917 Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi ve sonrasında yerleşip yayılması uğrunda mücadele eden Türk asıllı, Mir Seyit Sultan Galiyev, Turar Rizkulov, Feyzullah Hocayev, Ali Bükenay, Neriman Nerimanov gibi komünistlerin, Rus ırkçılığı altında bir yaşam istemedikleri, yazdıklarıyla ve yaptıklarıyla ortadadır. Fakat, Lenin'den sonra şiddete yönelen sistemin getirdikleri karşısında güçlerini kaybettiklerinden hemen hepsi, Rus ırkçılığının kurbanı olarak hayata veda etmek zorunda kalmışlardır.

Neriman Nerimanov, Türk Devleti ve Birinci Dünya Savaşı'nı yakından takip etmiş, savaşın sonucu hakkında Astarhan'da bulunan Türk esirlerinden devamlı bilgi almıştı. Astarhan'da esir bulunan Türk askerleri ve mülki erkan Nerimanov'un yakın dostları olmuşlar, birbirleriyle uzun görüşmeler yapmışlar ve Nerimanov'un Türkiye'ye karşı aşırı ilgisi daha o zamandan başlamıştır. 7 Ocak 1919 tarihinde onun gayreti ile toplanan esir Türk askeri ve mülki kurultayında; Nerimanov, Ekim Devrimi'nin bütünüyle doğu halklarına ve genellikle Türkiye'ye tesiri konulu bir konuşma yapmış ve konuşmasının sonunda Türk esirlere seslenerek "Yoldaşlar, eğer sizler, bedbaht Türk proletaryasını ölümden ve gelecekteki köle durumundan kurtarmak istiyorsanız el ele verin ve Türkiye'de sosyal devrimin meşalesini yakın, biz bütün gücümüzle yanınızda olacağız" demiştir. Bu Nerimanov'un belki de

Türkiye Türkleri ile ilk karşılaşması ve ilk teması olmuştur. (Merkezi İşler İdaresi (Mİİ) Fondu, 17, İş-12, sıra2, Sayfa132)

Nerimanov, 1920 yılında XI. Kızıl Ordu'nun Bakü'yü işgal ederek Müsavat Hükümeti'ni yıkması sonucu, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olmuştur. Görev yaptığı üç yılda, ölüm kalım savaşı veren Türkiye ile sıcak ilişkiler kurmuş, kardeş Türk halkına elinden gelen tüm yardımları yapmaya gayret sarf etmiştir. Bu zaman içinde Mustafa Kemal'e ve Ankara Hükümeti'ne daima yakın olmuş, Türkiye'ye gereken yardımın yapılabilmesi için Lenin'e mektup yazmış, baş başa görüşme yapmıştır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu yakından takip etmiş, Lenin ve merkezi komiteye raporlar sunmuş, hatta, Türkiye karşıtı politika izleyen Dış İşleri Bakanı Çiçerin'i Lenin'e şikayet etme cesaretinde bile bulunmuştur. Yardım istemek maksadı ile Moskova'ya giden Türk heyetini kabul etmiş, onlara bilgiler vermiş, Lenin'e bir mektup yazarak bir yardımcısını heyetle birlikte Moskova'ya göndermiştir. Moskova dönüşü, Türk heyetini yine misafir etmiş, isteklerinin bir kısmını kendi imkanları ile karşılamış ve Kurtuluş Savaşı boyunca Türkiye'nin petrol ihtiyacını karşılama sözü vermiştir. Ve bu sözünü savaş boyunca tutmuştur.

Çok uzun yıllar, ülkemizde milliyetçilik komünizm düşmanlığı olarak anlatılmış ve anlaşılmış, bütün komünistler ve dolayısıyla Türk komünistleri de düşman olarak gösterilmiş ve tanıtılmıştır. Elbette bu yadırganacak durum, Türk entelektüellerinin birbirlerini tanımalarını, birbirlerinin fikir ve düşüncelerini öğrenmelerini, birbirlerinden yararlanmalarını engellemiştir. Belki de bu Türklerin en büyük ideali olan Turan yolunun kapatılmasına yönelik planın bir parçasıydı. Bu bağlamda bir Sultan Galiyev'in, bir Neriman Nerimanov'un, bir Turar Rizkulov'un Türkçü ve Turancı olduklarını yetmiş-seksen yıl sonra öğrenmenin fikri platformda

sancılarını çekiyoruz.

Atatürk'ün ölümünden sonra, planlı ve sistemli bir şekilde dış Türkler unutturulmaya çalışılmış, Atatürk'ün Türk milletine vasiyeti gizlenmiş ve Türklerin en büyük ideali olan Turan engellenmeye çalışılmıştır. Eğer, bütün bunlar yapılmamış olsaydı, SSCB yıkıldığı zaman, şaşkın ördek gibi ortada kalmaz, gerekeni kısa zamanda yapabilirdik.

Bu açığı kapatmak üzere, geç de olsa yayınlanan eserlerle bir boşluk doldurulmaya çalışılıyor. Bizler de elinizde tuttuğunuz bu kitapla Nerimanov serisine başlıyor ve çalışmalara katkıda bulunmayı düşünüyoruz. Bir Türk komünisti olan Nerimanov'un büyük önderimiz Mustafa Kemal Atatürk ile olan ilişkilerini anlatmakla başladığımız bu seride Nerimanov'un hayatı ve eserleri, konuşma ve mektupları ikinci ve üçüncü eser olarak yayınlanacaktır. Daha sonra bu seri içerisinde Molla Nur Vahidov ve Turar Rizkulov yer alacaktır. Böylece, 20. yüzyılın henüz başlarında ve üstelik komünist düşünce sahibi aydınların, Türkçü-Turancı ideallerinin ilke ve boyutlarını ortaya koyarak düşünce hayatımıza bir hizmet vermenin mutluluğunu yaşayacağız.

Bu eserlerin sizlere ulaşması ve yayınlanması için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan İleri Yayınları'nın yöneticilerine en kalbi teşekkürlerimi iletir, saygılar sunarım.

Hüseyin Adıgüzel

Temmuz 2004

**Neriman Nerimanov'un
hayatı**

Neriman Nerimanov, 1870 yılının 14 Nisan günü Gürcistan'ın başkenti Tiflis şehrinde yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası, onun bir din adamı olarak yetişmesini, dinini iyi öğrenmesini istediği için, Tiflis Ruhaneler Okulu'na 1879 yılında kaydetti. Bu okulu 1885 yılında bitirdi. Okuduğu altı yıl içinde, hem dini bilgisini artırdı, hem de mükemmel derecede Arapça ve Farsça öğrendi. Ülkenin her tarafında konuşulan Rusça'yı da anlıyor ve konuşuyordu.

Din adamı olmayı istemediği için babasından izin almadan, 1886 yılında Güney Kafkasya'nın Gori kentinde bulunan öğretmen okuluna girdi. Yüksek zekası ve çalışkanlığı ile okulun en iyi öğrencileri arasında yer aldı. Bilime aşırı düşkünlüğü ve bilim tutkusu bu okulda başladı. Annesinin isteğini bu suretle yerine getirdi. Annesi, babasının aksine onun Rus okullarında okumasını ve

Nerimanov babası Neriman
Kerbela'yı Necef Bey'le.

Nerimanov'un annesi

müspet ilimler tahsil etmesini istiyordu. Bu şartların gereği bir istekti. Başka türlü bir eğitim, oğlunun iş bulamaması tehlikesini de beraberinde getireceğinden, annesi, oğlunun geleceği için bir Rus okuluna gitmesini istiyordu.

1890 yılında öğretmen okulunu bitirdi. İlk görev yeri Tiflis'in bir kazası olan Borçalı'nın Kızıl Hacılı köyü oldu. İlk defa köylüyü ve köy yaşamını bu köyde gördü. İlk yazarlık denemelerine de bu köyde başladı. İlk eseri olan "Nadanlık"ı bu köyde yazdı. Köylünün çektiği sıkıntıları, işgalcilerin, ağaların ve din adamlarının, köylünün üzerindeki otoritesinin ne büyük boyutlarda olduğunu yaşayarak fark etti. Köyün öğretmeni olarak yoksul köylülerin insan gibi yaşaması, iyi eğitim almaları ve haklarını aramaları için özel çalışmalar yaptı. Yaptığı çalışmalar, din adamları,

ağalar ve Çar'ın adamları tarafından hoş karşılanmayınca köyden ayrılmak zorunda kaldı. Aynı yıl tek başına hayatını kazanmak üzere Bakü'ye geldi. Yalnız ve korumasız...

Bakü'de ilk işi kendi mesleğini yapacağı bir iş aramak oldu ve Bakü Procimnazyası'nda (Erkek lisesi) bir iş buldu. Lisenin Azerbaycan Dili ve Edebiyatı ile Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni oldu.

Neriman Nerimanov, bu lisede yaptığı çalışmalar ve sıcakkanlılığı ile kısa zamanda çevresinde tanındı ve sevildi. Azerbaycan Türk halkının okumaya olan düşkünlüğünü çalıştığı okulda görmüş ve yaşamıştı. Fakat, halkın ne gazete, ne de kitap almaya gücü vardı. Bu eksikliğin giderilmesi için ilk adımı attı ve Doğu halkları tarihinde ilk olarak 1894 yılında Bakü'de bir kıraathane (Okuma salonu) açtı. Burası edebi bir muhit haline geldi. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yayınlanan gazete ve dergiler buraya gelir, tüm halkın istifadesine sunulurdu.

Zamanın ilmi, edebi ve siyasi kişileri, sanatçılar burada toplanır ve sohbet ederlerdi. Bu kıraathane aynı zamanda yoksul öğrencilerin yardım alabildikleri Bakü'deki tek yerdirdi. Bu maksatla kıraathanede tiyatro oyunları sahnelenir, elde edilen gelir yoksul öğrencilere dağıtılırdı. Hem ekonomik hem de sosyal hayatta önemli bir kurum haline gelen kıraathane, Nerimanov'un Bakü'den ayrılmasından sonra fonksiyonunu yitirdi ve kısa bir zaman sonra kapıların halka kapatmak zorunda kaldı.

1902 yılında Nerimanov yüksek tahsil yapmak için Odesa Tıp Fakültesi'ne girdi. Burada öğrenci derneklerinde faal olarak çalıştı. Siyasi ideolojisini burada formalılaştırdı. Burada faal olarak siyasi faaliyetlerin içinde yer aldı. Belki de komünist fikir ve görüşlerle ilk defa burada tanıştı. Odesa bir liman şehriydi. Liman işçilerinin örgütlenmesinde Nerimanov büyük bir gayretle çalıştı.

Onlarla birlikte mitinglere, grevlere katıldı. Denilebilir ki, Odesa Tıp Fakültesi'nin en faal öğrencisi Nerimanov olmuştu. Burada aldığı devrimci ruh ve terbiye, bundan sonra onun hayatının manası haline geldi.

1908 yılında fakülteyi bitirdi ve Bakü'ye döndü. Artık tıp doktoru olan Nerimanov, Bakü'de Petrol Sanayicileri Tıp Merkezi'nde müdür olarak çalışmaya başladı. Ücretsiz olan tıp merkezinden kalan zamanında yoksul halk için ücretsiz muayenehane açtı. Bu sırada siyasi çalışmalarına da devam ediyordu. 1906-1908 yılları arasında devrimci mücadelenin anlaşılması ve yayılması için "Kaspi", "İrşad", "Hayat" ve "Tekamül" gazetelerinde sürekli yazıyordu.

1906 yılında Rusya Sosyal Demokrat Partisi'nin programını Azerbaycan Türkçesine çevirdi ve Rusya Sosyal Demokrat Partisi'ne üye oldu. İran Sosyal Demokrat Partisi olan Mücahidin Partisi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Elbette bu çalışmalar dikkatle takip ediliyordu ve çok geçmeden Çar polisi tarafından izlenmeye başlandı. Bu takipten kurtulmak için 1909 yılında Tiflis'e kaçtı. Ama polis peşini bırakmadı ve kısa bir zaman sonra Tiflis'teki evi polis tarafından basıldı. Evinde bulunan mektuplar ve bazı yazılı evrak yüzünden tutuklandı. Çar mahkemesi tarafından yedi ay hapis ve Astarhan'a iki yıl sürgün cezasına çarptırıldı.

Bazı kaynaklar bu tutuklanmanın sebebi olarak İran'da olan Setterhan ihtilaline yardım etmesini gösteriyor. Hatta bir kaynaktan doğrudan ihtilale destek verdiği, Setterhan ve Bağırhan'ın ordularına asker yardımı yaptığı yazılıdır. Belgeyi dikkatlerinize sunuyoruz. Belge Nerimanov'un niçin tutuklandığını, evinde neler bulunduğunu ve nereye gönderildiğini göstermektedir:

12 Mart.1909

Gizlidir.

Bilgi;

1. Bu listede adları bulunanların tutuklanmaları, Tiflis jandarma şubesinin verdiği bilgi esasıdır. Nerimanov Neriman Bey, Necef oğlu, İran devrimci mücahitler teşkilatının üyesidir. O, İran'daki Setterhan ve Bağırhan kuvvetlerine adam, silah ve patlayıcı maddeler göndermiştir. 1909 yılı Mart ayının dokuzunda Tiflis'teki evi aranmış ve tutuklanmıştır. Evinde Farsça mektuplar bulunmuş, Mart'ın on birinde Tiflis'teki Meteks Kalesi'ne gönderilmiştir.

2. Sorgulaması Mart'ın onunda başlatılmıştır.

Aslına mutabıktır. İmza

Tiflis Bölgesi Jandarma İdaresi Reisi.

Jeramin (İmza ve mühür)

(Gürcistan SSC. Devlet Tehlikesizlik Nazırlığı. Fond-153, S-1, Yer-1485. V-29)

Sebep ne olursa olsun fark etmez. Tutukluluk hali iki ay kadar sürdü. Bazı nüfuzlu dostlarının araya girmesi ile hapisten cezasını tamamlamadan kurtuldu ve sürgün cezasını çekmek üzere Astarhan şehrine gönderildi.

Hapisten kurtulduktan sonra Astarhan'a gitti. Astarhanlılar Nerimanov'u öz kardeşleri gibi karşıladılar. Ona hürmet ve saygı gösterdiler. Burada dört yıl kaldı. Rusya sigorta kurumunda doktor olarak çalıştı. Edebi ve siyasi faaliyetlerine ara vermeden devam etti. Devrimci mücadeleyi, orada çıkan gazete ve dergilere yazdığı makalelerle sürdürdü.

15 Temmuz 1913 tarihinde Bakü'ye döndü. İki yıllık sürgün cezası gönüllü olarak dört yıla çıkmıştı. Çeşitli hastahanelerde doktor olarak çalışırken siyasi ve edebi çalışmalara da devam etti. 1917 yılında, redaktörlüğünü ve başyazarlığını yaptığı Hümmet

Gazetesi'ni çıkarmaya başladı. Bu gazete aynı zamanda Hümmet Partisi'nin de yayın organı oldu.

1918 yılında Bakü'de Müsavatçıların liderliğinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu. Tam bu sırada Nerimanov hastalandı ve doktorların tavsiyesi üzerine Astarhan şehrine gitti. Bu gidişi kaçmak olarak değerlendirenler de vardır. Ama bize göre Nerimanov'un Müsavat Hükümeti'nden kaçacak bir durumu yoktu. Çünkü, Müsavat Hükümeti ile iyi ilişkileri olduğu o zamanın kaynaklarınca doğrulanan Nerimanov, Bakü'de komünistlerle Müsavatçılar arasında aynı zamanda bir denge unsuruydu. Bu yüzden bizim kanaatimize göre Astarhan yolculuğunun sebebi sadece sağlık ile ilgiliydi. İki yıl kadar burada kaldı.

1919 yılında Lenin tarafından Moskova'ya çağrıldı. Lenin ile bir saate yakın başbaşa görüştü. Bu görüşmeden hemen sonra

Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Şube Müdürü ve Stalin'in yardımcısı oldu. Doğu halkları meselesinde Stalin ile sık sık tartışmalar yaşadığı bu devir, Nerimanov'un hayatının dönüm noktalarından biridir. Çünkü, Nerimanov bu çalışmaları sırasında Türk halklarının komünistler tarafından aldatıldığının farkına vardı. Milli eğilimli komünist felsefeyi burada düşündü ve geliştirdi. Daha sonraları, Azerbaycan devlet başkanlığı görevinde bu görüşü doğrultusunda işler yaptı. Türkistan ve Kafkasya'daki Türk halkları üzerinde uygulanan politikanın yanlışlığı hakkında Lenin'e şikayet mektupları yazdı. Bu girişimleri daha sonra belki de hayatına mal oldu.

Müsavet Hükümeti'nin yıkılmasından sonra, Lenin tarafından Bakü'ye gönderildi. 16 Mayıs 1920 tarihinde Bakü'ye geldi. Lenin'in emri ile devrim komitesinin başkanı oldu. Bakü'de Türk halkına, gerici, Türkçü, karşı devrimci, Müsavatçı, milliyetçi denilerek uygulanan soykırımı şiddetle karşı çıktı ve katliamı durdurdu. Bakü'nün bir Türk şehri olduğunu savundu. Ve ülkenin yönetimini tek başına eline aldı. Düzeni sağladı.

1922 yılında Lenin tarafından Kalanin, Petrovski ve Çalyekov ile birlikte Merkez Komite üyeliğine getirildi. Azerbaycan devlet başkanlığı görevinden ayrıldı. 1923 yılında Stalin tarafından Moskova'ya çağrıldı. 1925 yılı Mart ayının 19'unda öldüğü resmen açıklandı. Bu çok ani ölüm bir çok şüpheyi de beraberinde getirdi. Bir cinayete kurban gittiğini iddia edenler olduğu gibi eceliyle öldüğünü söyleyenler de oldu.

Bugün bile ölümü hakkındaki şüpheler devam ediyor.

Nerimanov'un mezarı başında hanımı ve oğlu.

**XX. yüzyıl başlarında
Azerbaycan ve Türkiye**

Rus çarlığı XIX. yüzyılın başından itibaren Doğu ve Batı Türklerine karşı büyük bir saldırı başlattı. Bu saldırının ilk hedeflerinden biri Azerbaycan'dı. Azerbaycan 1830 yılından itibaren Rusların işgaline uğramış ve bağımsızlığını kaybetmişti.

XX. yüzyılın başından itibaren Rus mekteplerinde yetişen aydın gençler, Azerbaycan'ın Rusya'dan kurtulmasının yollarını arıyor, gazete ve dergilerde yazdıkları makaleler, yayınladıkları kitaplarla halkı aydınlatmaya çalışıyorlardı.

M. Emin Resülzade, Hasan Zerdabi, N. Nerimanov, Hüseyinzade Ali Bey, Ali Merdanbey Topçubaşov, Ağaoğlu Ahmet gibi aydınların çalışmaları önce birlik sonra bağımsızlık yoluna yönelikti. Bu ideali gerçekleştirmek amacıyla diğer Türk halklarının temsilcileri ile de temasta bulunuyorlardı. Bu maksada yönelik Novori-

siski, Novrograt ve Peterburg'ta üç ayrı kongre toplanmış ve Türk halklarının ortak hareket etmeleri için kararlar alınmıştı. Müslüman İttifak Partisi kurulmuş, 1906 Duma seçimlerine katılması için çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Müslüman İttifak Partisi'nin 1906 Duma seçimlerinde Rusya'nın Anayasal Demokrat Partisi'ni desteklemesi ile Türkler ilk kez Duma'da temsil edilme hakkı kazandılar. (Resim 6)

Gaspıralı İsmail Bey'in başlattığı Cedid Mektepleri projesinin ürünleri olan Türk aydınları, Ruslara karşı demokratik platformlarda sürdürdükleri mücadeleyi, Türk Dünyası'nın hemen her köşesinde birden başlatmışlardı. Azerbaycan'da başlatılan mücadeleye paralel olarak Tataristan'da, Başkurdistan'da, Kazakistan'da, Özbekistan'da Türk aydınları birlik ve bağımsızlık şiarlarıyla

harekete geçmişlerdi.

Tam bu yıllarda, çarlığı devirip sosyalist bir iktidar kurmayı düşünen komünistler de büyük bir güç olarak ortaya çıktılar. Türk aydınlarının bir kısmı, komünistlerle işbirliği yaptı, bir kısmı ise komünist olarak mücadeleye girdiler. İster komünist olsun, ister olmasın Türk aydınları ortak hedefin gerçekleşmesi uğrunda, komünistlere, mücadele boyu destek verdiler. Bu desteği Akçura-oğlu Yusuf'un, Mir Seyit Sultan Galiyev'in, Hüseyinzade Ali Bey'in, Turar Rizkulov'un yazılarında açık olarak görmek mümkündür. Bu desteği, yazılardaki görüş ve düşünceleri istekleri doğrultusunda yorumlayarak "İlk Türkçüler komünistti" diye yazarlar oldu. İçinde yaşanan şartların gereği yapılan işbirliği ya da komünistlerin safında yer alma o kişilerin kimliklerini kaybetmeleri için bir sebep olamayacağı gibi, komünist olmalarını da gerektirmez.

Neriman Nerimanov ve Sultan Galiyev komünist olduklarını açık olarak yazmalarına rağmen, düşündükleri komünist sistemin Rusya şovenizminden ve baskısından azat bir komünizm olduğunu da açık olarak belirtmişlerdir. Hüseyinzade Ali Bey'in yazdığı makalelerde toplumculuktan söz etmesi, devletçiliği savunması onun komünist olduğunu göstermez. Hele hele, tüm insanlığın malı olan bazı sloganları kullanması hiç göstermez. Burada ancak bir ortaklıktan söz edilebilir. Ortak amaç çarlığın devrilmesiydi. Bu amaca beraber ulaşılar, ama sonra karşı saflarda yer aldılar. Hatta komünistlerle aynı safta yer alan fakat farklı düşünen Türk aydınlarına Stalin tipi komünizm tahammül edemedi ve onları teker teker ortadan kaldırdı.

Türk aydınlarının hepsi, ister komünist olsun, ister olmasın tek bir amaç için mücadele etmişlerdi. Bu amaç ülkelerinin ve bütün doğu halklarının bağımsızlığı ve özgürlüğü mücadelesidir. Bazen birlikte, bazen karşı karşıya, ama aynı amaca yönelik bir mücadele.

Bu bakımdan o insanların içinde yaşadıkları şartları ve ellerindeki imkanları göz önüne almadan, onlara kendi görüş ve düşüncelerimize uygun etiketler yapıştırmak ne ilmi ne de insani davranış şeklidir. Çünkü, tarihi olaylar içinde yaşanan şartlara ve zamana göre değerlendirilir. Bizim şartlarımıza ve zamanımıza uygun değerlendirmeler her zaman yanıltıcı olur.

Nerimanov'un doğduğu ve büyüdüğü Azerbaycan tam bir sömürge idi. Ülkenin yönetimi tamamen Rusların kontrolü altındaydı. Ülkenin zenginlikleri Moskova'ya taşındığından halk yoksul ve perişandı. Okuma oranı oldukça düşüktü. Çar memurları ile işbirliği yapan molla takımı her türlü yenileşme arzusuna karşı çıkıyor, halkın arzusunu doğmadan öldürüyordu. Ağalar, toprak sahipleri halkı köle gibi kullanıyorlardı.

Neriman Nerimanov gibi Rus mekteplerinde tahsil almış gençler ülkelerini sömürge olmaktan kurtarmanın çarelerini arıyorlardı. Silahlı mücadelenin hiçbir netice vermediği çeşitli denemelerle ispat edildiği için, Türk aydınları, halkı uyandırarak demokratik bir ihtilalin peşindeydiler. Neriman Nerimanov da bunlardan biriydi.

XX. yüzyıl başlarında Türkiye

1 9. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıma doğru bir adım daha yaklaştığı acılar ve sıkıntılarla dolu bir yüzyıl oldu. Fransa'dan tüm dünyaya yayılan milliyetçilik rüzgarı en fazla Osmanlı İmparatorluğu'nu etkiledi. Batılı ülkelerin ve Rusya'nın devamlı kışkırttığı Balkan ülkeleri, devlete birbiri arkasına isyan ediyor, devletin gücünü iç meselelerde harcamasına sebep oluyorlardı. Sırp isyanı, Yunan isyanı, Bulgaristan ve Romanya isyanları gibi...

Aynı yüzyıl içinde Rusya başta olmakla batılı ülkelerde Osmanlı'nın sonunun yaklaştığını anlamışlar ve mirasını bölüşmek sıkıntısına düşmüşlerdi. İngilizlerin kendi çıkarlarını düşünerek Osmanlı'ya bir müddet destek vermesi 1854 Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı birlikte savaşması yıkımı biraz geciktirmekten başka bir işe yaramadı. 1876-1877 Rus Savaşı ise tam bir felaket oldu.

Devlet bu badireden yine İngilizlerin desteği ile kurtuldu.

19. yüzyılın başından itibaren art arda gelen felaketler Osmanlı aydınlarının kurtuluş çareleri aramalarına yol açtı. Bu çareyi de devleti ıslah etmekte bulan aydınların gayret ve desteği ile Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve Birinci Meşrutiyet (1876) ilan edildi. Devlet içindeki azınlıklara büyük haklar verdi. Onları Batılıların isteği doğrultusunda ödüllendirdi. Artık içteki azınlıklarda kendi devletlerini kurma hayali peşinde koşmaya başladılar. Tanzimat dönemi, koca imparatorluğun tarih çizgisinin kırıldığı, büyüklüğün yerini eşitlik ve aşağılık kompleksinin aldığı dönemin adı oldu.

20. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde, şekli bir bağımsızlığı bulunan Osmanlı devleti patlamaya hazır bir bomba halindeydi. İçeriden ve dışarıdan devamlı zorlanan devlet kendini koruyamaz durumdaydı. Balkanlar, bağımsızlık isteyen Rum, Bulgar, Karadağ, Makedon çeteleri ile dolmuş, devlet otoritesi bu bölgelerde yok olmuştu. Ordunun güzide subay ve erleri Balkan dağlarında çete kovalıyorlardı.

Rus çarı 1905 yılında Sentpeterburg'ta Romanof hanedanının tahta çıkış törenlerinde İngiliz büyükelçisine "Elimizin içinde bir hasta adam var. Ölmek üzere. Gelin ölmeden onun mirasını paylaşalım" teklifinde bulundu. Böylece devletimizin adı hasta adam oldu.

1908 yılında İkinci Meşrutiyet ilan edildi. Çetelerle barış sağlandı. Eşkıya şehre indi. 1911 yılında İtalyanlar Trablus'a saldırdılar. Devlet müdahale edemedi, fakat gönüllü Türk subayları ve erleri oralara koştular. 1912 yılında tarihimizin en büyük utancını yaşadığımız Balkan Savaşı başladı. Bulgar ordusu İstanbul önlerine kadar geldi. Bu büyük yenilgi sonrası Osmanlı devleti milyonlarca kilometrekare toprak kaybetti ve milyonlarca şehit verdi. İstan-

bul'a kaçan göçmenler de cabası...

1914 yılında imparatorluğun sonunu getirecek olan Birinci Dünya Savaşı'na girildi. Çanakkale, Galiçya, Kafkasya, Mısır ve Suudi Arabistan cephelerinde savaşıldı. Ölmek üzere olan bir insanın son büyük gayretine benzer bir gayretle savaşılmaya rağmen, savaş kaybedildi. İstanbul başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün toprakları işgal edildi. Ordu lağvedildi, tersanelerine girildi, silahlarına el kondu, millet fakrû zaruret içerisinde harap ve bitap düştü.

Savaşın son yıllarında artan Ermeni terörü yüzünden yardım isteyen Azerbaycan'a Nuri Paşa komutasında Kafkas Ordusu gönderildi. Kafkas Ordusu, Ermeni terörünü ortadan kaldırdı ve Azerbaycan Türklerini mutlak bir katliamdan kurtardı. (1918)

20. yüzyılın ilk çeyreğinde hem Osmanlı toprakları hem de Azerbaycan toprakları işgal altındaydı. Bir farkla; Osmanlı toprakları batılı ülkeler tarafından işgal edilirken, Azerbaycan toprakları Ruslar tarafından işgal edilmişti. Her iki ülkenin vatanseverleri ülkelerini düşman istilasından kurtarmanın yollarını arıyorlardı. Daha önce söylediğimiz gibi, Azerbaycan vatanseverleri silahlı mücadeleden vazgeçmişler, demokratik bir ihtilalin peşinde koşarken Anadolu Türkleri, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, silaha sarılarak ölüm kalım savaşına başlamışlardı.

**Neriman Nerimanov'un
görüş ve düşünceleri**

Neriman Nerimanov, Tiflis'te Türk ve Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Yaşadığı bölgede meydana gelen olaylar ve efendi devletin vatandaşları olan Rusların davranışları, Nerimanov'un, etnik karışıklık içinde bulunan bir bölgede, kimliğini erken anlamasına zemin oluşturmuştu. Aile tam anlamıyla olmasa da Müslüman olduğunun farkındaydı. Yani aile atadan babadan gördüğü şekilde İslâmi terbiye almış, çarlık rejimi ile iş birliği yapan mollaların eğitiminden bile geçmemişti. Sadece Müslüman olduklarını biliyorlardı ve çocuklarına içinde yaşadıkları şartların bir gereği olarak Müslüman olduğunu sıkça hatırlatıyorlardı. Bu yüzden Nerimanov, içinde yaşadığı şartların gereği olarak daha çocukluk yıllarında Türklüğünün ve Müslümanlığının farkına varmıştı.

Anne ve babasının onun terbiyesinde, yetişmesinde önemli

katkıları vardı. Baba, kendisinin bile tam anlamıyla bilmediği dini bilgileri oğlunun daha iyi öğrenebilmesi maksadıyla onu ilk olarak dini bir mektebe kaydettirmişti. Nerimanov altı yıl devam ettiği bu mektepte kendisine yetecek kadar dini bilgiyi alırken aynı zamanda mükemmel denecek derecede Arapça ve Farsça da öğrenmişti. Bu öğretim, Nerimanov'un dini konuları kaynağına inerek araştırmasına da imkan sağlamış, bu suretle Nerimanov, ileride formalaşacak olan düşünce sisteminin içine dini bilgi ve görgüyü de ilâve etmişti.

Babasından habersiz olarak girdiği öğretmen lisesi, Nerimanov'un bilimsel çalışma metodunu kazanmasını sağlamış, bu metot sayesinde çevresini ve çevresinde meydana gelen olayları, sebeplerini daha kolay anlamış ve sonuçlar çıkarabilmişti.

Öğretmen lisesini iyi bir derece ile bitirdiği için hemen, Borçalı kazasının Kızılhacılı köyüne tayin edilmişti. Burada bir yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre yaptığı öğretmenlik ve yaşadığı köy hayatı, Nerimanov'un görüş ve düşüncelerini derinden etkilemiş, köylülerin, işgalciler ve onların iş birlikçisi olan ağa ve mollalar tarafından nasıl sömürüldüklerini gözleriyle görmesini sağlamıştır. Maddi ve manevi sömürünün ulaştığı boyutlar, Nerimanov'un mücadelecilik kişiliğinin oluşmasında çok önemli rol oynamıştır. Kızılhacılı köyünde geçirdiği bir yıl, denilebilir ki, Nerimanov'un kişiliğinin olgunlaşma dönemidir. Artık, o, bazı şeylerin farkındadır. İnsanlarının, insan gibi yaşayabilmeleri için öncelikle işgalin kaldırılması ve işgalcilerin ülkesini terk etmesi gerektiğini burada anlamıştır. İlk eseri olan “Nadanlık” piyesini de burada yazmaya başlamıştır.

İlk Bakü yılları, Nerimanov'un kendini kabul ettirme çabaları ile geçmiştir. Bir ilim ve fikir adamı olduğunu gösterebilmesi için insan üstü bir gayret sarf etmiş, ilk okuma salonunu açmış, yoksul öğrencilere yardım derneği kurmuş, gazete ve dergilere birbiri ardına makaleler yazmış, “Pir”, “Nadir Şah” gibi eserler bu

dönemde ortaya çıkmıştır.

Bu yıllar onun, ilim, fikir ve sanat adamları ile dostluğunu geliştirmiş, Türkçülük düşüncesi ile ilk defa bu yıllarda karşılaşmıştır. Çevrelerine girdiği ilim, fikir ve sanat adamlarının görüş ve düşüncelerinden etkilenmiş, Türkçülüğü, milletin özgürlüğü için önemli bir fikir akımı gibi kabul etmiştir.

Yüksek tahsil yapmak için gittiği Odesa'da zaten aşına olduğu sosyalist fikirlerle tanışmış, Çar diktatörlüğünün yıkılması için sosyalist ve komünistlerle bu dönemde işbirliği yapmaya başlamıştır. Daha Kızılhacılı köyünde iken, milletin insan gibi yaşaması için Çarlık rejiminin yıkılmasının şart olduğunu anlamıştı. Odesa'da çarlığın yıkılması için mücadele edenlere, amacına ulaşabileceği düşüncesi ile katılmış ve onlarla birlikte mücadelenin en önünde yer almıştır.

Nerimanov Odesa Tıp Fakültesi'ni bitirip Bakü'ye döndüğü zaman, artık fikri formasyonunu tam anlamıyla tamamlamıştı. O, milliyetçi eğilimleri olan bir Türk komünistiydi. Komünizmin beynelmilelci tarafı, dine bakış tarzı onu pek ilgilendirmiyordu. Milletine engin bir sevgiyle bağlıydı. Dine, hangisi olursa olsun saygıyla yaklaşıyordu. Kendisini Müslüman olarak görüyor ve ateizme karşı çıkıyordu. Bütün bu söylediklerimizi daha iyi anlamamıza yardım edecek ve Nerimanov'un kişiliğini, görüş ve düşüncelerini öğrenmemizi sağlayacak birkaç olaydan söz edelim.

Neriman Nerimanov, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslara esir düşmüş ve Bakü'nün tam karşısında bulunan Nargin adasına gönderilmiş Türk esirlerinin şartlarının iyileştirilmesi, hatta serbest bırakılmaları için büyük bir gayret göstermiş, onların o ıssız adadan kurtarılması gayesiyle basında büyük bir kampanya başlatmıştı. O, bu amaçla, 20 Kasım 1917 tarihli Hümmet Gazetesi'nde yazmış olduğu bir makale ile ilgililerin dikkatini bu meseleye çekmişti. "Göz Yaşları Döken Cezire (ada)" başlığını taşıyan makalede *"Keşke ben, o adaya hiç gitmeseydim. Keşke, bir deri, bir kemik kalmış bedenleri, ışısız gözleri, ağlayıp sızlayan insanları, hiç görmeseydim... Bin iki yüz insan ölüm sınırına gelmişler... Tifo mu, veba mu veya bir başka hastalık mu bunları bu adaya kurban edecek? Yok! Yok! Bu manzaraya seyirci kalamayız!"* diye yazıyordu. Nerimanov daha sonra da yazdığı makalelerle, ilgililerle kurduğu ilişkilerle meselenin üstüne gitmeye devam etti. Nihayet Meclis tarafından bir komisyon kuruldu. Başkanlığına Nerimanov getirildi. Ve bu komisyonun etkili çalışmaları sayesinde 2900 Türk esiri adadan kurtarılarak daha iyi şartlarda yaşayacakları esir kampına gönderildi. Bu olay, Nerimanov'un insanlığa bakış açısının tipik bir örneği idi. Her ne kadar adada kendi dili ile konuşan insanların varlığından haberdar olsa da ve bu duygu ile hareket ettiğini kabul etsek de, işin insani cephesini görmezlikten gelemeyiz. O adada,

başka dilleri konuşan insanlar da olsaydı, Nerimanov'un aynı şekilde hareket edeceğinden asla şüphemiz yoktur. Çünkü, daha sonraları devlet başkanlığı görevini yürütürken hiç kimsenin öldürülmesine izin vermediği, her halka eşit davranması, iddiamızın en büyük kanıtıdır.

Burada bir başka önemli hususu da kaydetmeliyiz. Azerbaycan'da Sovyet Hükümeti kurulduktan sonra 1918-1920 yıllarından Azerbaycan'da kalmış olan Türk tüccar, subay ve askerleri, Türk komünistleri iki ülke arasında mesele olmaya başladılar. Bu sıralarda Sovyet Hükümeti 50 Türk asker ve subayını tutuklayarak Bayıl hapishanesine kapattı. Bakü'deki TBMM temsilciliği Azerbaycan Devrim Komitesi'nin başkanı Nerimanov'a 1 Ağustos 1920 tarih ve 843/114 sayılı bir mektup göndererek tutuklananların serbest bırakılmalarını ve ülkelerine gönderilmelerini rica etti. Nerimanov mektubun kenarına bu ricanın uygun şekilde yerine getirilmesini emreden bir not yazarak ilgili yere havale etti. Nerimanov'un bu emri yerine getirildi ve 50 Türk esiri serbest bırakılarak ülkelerine gönderildi.

Yine aynı dönemde, Azerbaycan'da yaşayan Türkiye tebalıların seferberlik emri altına alınması meselesi gündeme getirildi. Eğer bu Türkler seferberlik emri altına girerlerse ülkelerine dönemeyeceklerdi. Bu durumun düzeltilmesi amacıyla, TBMM temsilcisi 11 Aralık 1920 tarih ve 187 sayılı bir mektubu Azerbaycan Devrim Komitesi Başkanı Nerimanov'a gönderdi. Nerimanov bu işin süratle çözülmesini isteyen bir dip notunu mektuba yazarak mektubu Kaminski'ye havale etti. Dışişleri Bakanı mektubu Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Bürosu'na getirdi. Burada yapılan görüşmelerde Nerimanov'un teklifi ile seferberlik işi durduruldu ve Türkler ülkelerine dönebildiler.

Neriman Nerimanov'un başkanlığı döneminde komünist olmadıkları halde, Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti içinde gayet

rahat yaşayan, yazar Hüseyin Cavid, Mikail Müşfik, Ahmet Cevad gibi şahsiyetler, Stalin iktidarında Nerimanov'dan sonra başkan olan Mir Cafer Bağirov döneminde ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmişlerdir. Tabii ki, bu aydınlar için “karşı devrimci” ve “milliyetçi” suçlamaları hemen yapılmıştı. Ama Nerimanov, bu dahi sanatçıları her zaman korumuş ve onlara her zaman destek olmuştur. Ardından gelenler ise merkezin emrini, kendi kişiliklerinden üstün tutmuşlar ve bu dahi sanatçılara hiç acımadan kıymışlardı.

Neriman Nerimanov, Sovyet devletinin Kafkasya ve Türkistan politikalarına her zaman karşı çıkmış, zavallı ve hiçbir şeyden haberi olmayan Türk halklarına yapılan soykırımı varan saldırıları kınamış, Stalin’le tartışmış, hatta bu konuda Lenin’e şikayet mektubu bile yazmıştı.

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde, her zemin ve şartta Türkiye’nin yanında olmuş, Ermeni meselesinde Lenin’e *“Ermenilerin yanında yer alırsanız, bütün doğuyu ve Azerbaycan’ı kaybedebilirsiniz”* deme cesaretini göstermiştir.

Sovyet devletinin dine bakış açısını zaman zaman eleştirmiş, namaz kılarken camilerden apar topar alınan insanların hukukunu en keskin biçimde korumuştur. Müslüman bir halkın çocuğu olduğunu hiçbir zaman unutmamıştır. 1922 yılında kendisi Cenova Konferansı’ndayken merkezden gelen Kirov, yerlilerin ısrarlı istekleriyle, bir takım dini merasimleri yasaklattı. Yapmakta direnenlerin üzerine asker göndererek büyük olaylara sebebiyet verdi. Bunun üzerine Nerimanov Stalin’e yazdığı bir mektupta *“Bakı’da bulunan merkezin temsilcisi Kirov aklını kaçırdı galiba. Dine karşı materyalist gibi karşı çıkmak bir şeydir. Matem merasimi yapmayı yasaklamak maksadıyla halkın üzerine silahlı asker göndermek başka şeydir. Ve o Kirov bunun hesabını tarih huzurunda verecektir”* diyordu. Nerimanov 1920 yılında Moskova’da yapılan Tatar Kurultayı’nın

ikincisinde, yapılan konuşmalarda Müslümanlara karşı iddialar ileri sürülmesi üzerine, kürsüye çıkarak *“Sizlerin söylediği gibi Pan-İslamist bir hareket yoktur. Hatta böyle bir hareket geçici olarak olmuş olsa da, biz, Batı Avrupa kapitalizm hükümranlığını mahvetmek için ondan faydalanmasını bilmeliyiz”* demişti.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız hususlar Nerimanov’un Türklük duygularıyla birlikte insanlık sevgisini göstermeye yöneliktir. Yani, Nerimanov bir komünisttir, ama önce insan sonra da Türk ve Müslüman’dır. Bu iki husus Nerimanov’un bütün hayatı boyunca bağlı olduğu en önemli prensiplerinin başında gelmektedir. Bunları dikkate almadan bir Nerimanov incelemesinin hatalı, yanlış ve eksik olacağını belirtmeliyiz.

Sovyet Devleti'ne karşı mücadeleler

Çarlığa karşı Ekim Devrimi'ni yapanlar, ilk günlerde "Halkların kendi kaderlerini tayin edeceklerine" dair garanti vermişlerdi. Daha sonraları Stalin, bu garantinin, halkın ancak sosyalist idareyi seçmesi şartı ile geçerli olabileceğini söyledi. Bolşeviklerin ortaya çıkardığı yeni durum, yeni devletin sistemlerini kurma aşamasında büyük ve kaçınılmaz zıtlıkların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bolşevikler, uluslararası işçi dayanışmasından, sınıflar arası dayanışmadan, sınıf hakimiyetinden söz ederken, Rus olmayan diğer halklar, milliyetçilikten, özgürlükten ve milli devletten konuşuyorlardı. Bu arada verilen muhtariyetler ise, Stalin'e göre "*gelecek sosyalist merkezîyetçiliğe ya da üniter yapıya geçiş için sadece birer vasıta*" idiler. Stalin ve onun gibi düşünenlerin görüşleri Türk komünistlerinde adeta bir şok etkisi yarattı. Mir Seyit Sultan Galiyev, Turar Rizkulov ve Neriman Nerimanov, yazdıkları makale ve mektuplarla durumu Lenin'e

kadar ilettiler ve Lenin yaşadığı müddette bir fikri çatışma olmadı.

Rus Çarlığı'ndan kurtulmanın ancak komünistlerle işbirliği sayesinde gerçekleşeceğini bilen Türk komünistleri, bu iş birliğinin sonucunda oluşan yeni durum karşısında, yeni arayışlar içine girdiler. Lenin'den sonra ne olacak düşüncesi onları fazlasıyla meşgul ediyordu. Çünkü, daha önce yayınlanmış bulunan Rusya halklarının hukuk beyannamesinde, halklara “kendi kaderlerini özgür bir şekilde tayin etme ve bağımsız devlet kurma hakkı” verilmişti. Birçoğu, bu söze inanarak komünistlere destek vermiş, onlarla birlikte komünist devletin kurulmasına alın terlerini, kanlarını katmışlardı. Fakat, Stalin bu haklarını bir anda ellerinden alıyor ve onları Rusya'nın köleleri haline getirmek istiyordu. Yani, öncekinden farklı bir durum ortaya çıkmayacaktı. Gitti çarlar, geldi modern çarlar, düşüncesi Türk komünistlerini oldukça tedirgin ediyordu. Çünkü, verilen bunca mücadelenin sonucu bu olmalıydı.

Türk komünistleri ile komünist rejim arasındaki mücadele Stalin'in bu beyanından sonra başladı. N. Nerimanov, M. Sultan Galiyev, Z. Velidi Togan, Turar Rizkulov, F. Hocayev, A. İkrarov, A. Bukeyhanov ve diğerleri milli ve bağımsız devletlerinin kurulması için faaliyete geçtiler.

Nerimanov bu cephenin kurucularından biridir. Bunu Sultan Galiyev de söyler. Nerimanov'un komünist ve sosyalist fikir ve düşüncelerinin temeli, yalnızca milliyetçi prensipler üzerine kurulmuştur. O önce milliyetçidir ve milletin özgürlüğü için mücadele ettiğinin farkındadır. Çünkü o, sömürge bir ülkenin içinde doğmuştur. Amacı milli devletini kurmak, özgür bir şekilde yaşamaktır. Moskova'da Rusya hükümet teşkilatları içinde çalıştığı dönemde, bazı gerçeklerin farkına varmış, Sovyet Hükümeti'nin Türkistan hakkında yürüttüğü politikayı tenkit etmiş, bunun çok kötü sonuçlar vereceğini Stalin'e açık bir şekilde söylemiştir. Stalin ile

Nerimanov Astarhan'ı da sürgündeyken (1909)

yaptığı bu konuşma, içinde kıpırdayan ve sistemin yerleşmesi için üstünü örtmeye çalıştığı, sonradan formallaşacak milliyetçi eğilimlerinin esasını teşkil etti. Çünkü, uygulamaları bizzat içinde gören Nerimanov, Sovyet hakimiyetinin niyetini zamanında fark etti ve bir an önce bu cendereden çıkmanın hesaplarını yapmaya başladı. Aynı Sultan Galiyev gibi..

Nerimanov, Doğu halkları üzerlerinde oynan oyunları zamanında fark etmiş, devrimin başı Lenin'e yazdığı mektuplarla Sovyetler'in doğu politikasındaki yanlışlıkları cesaretle ortaya koymuş, değişen bir şey olmayınca 1923 tarihinde Stalin'e yazdığı mektuba (sonuncu mektup) ibaresini koymuştur. Nerimanov'un Temmuz 1923 tarihinde Stalin'e takdim ettiği ve birer kopyasını Troçki ve Radek'e verdiği "Uzaklardaki İnkılabımızın Tarihine Dair" isimli küçük bir kitap hacmindeki mektubundan aldığımız aşağıdaki satırlar, Nerimanov'un mücadelesinin sebeplerini ve aniden ölümündeki sır perdesini aralayacak özellikler taşımaktadır. Bu mektubun tamamını ileride yayınlayacağımız "Büyük Türk Komünisti Nerimanov" isimli kitapta bulabileceksiniz.

“Kavgam”
(Nerimanov’un Stalin’e mektubu)

Benim kavgam devrimin ilk yıllarında bizzat Lenin tarafından açıklanan devrimin prensipleri ve halklara verilen sözler üzerinedir. Biz, devrimin ilk yıllarında halkların özgürlüğü hakkında verilen sözlerin samimiyetine inanıyorduk. Doğu halklarının bilhassa Türkistan ve Kafkasya'da yaşayan Türk halklarının özgürlük beklentilerine tercüman olmaya çalışıyorduk. Daha az medeni olan halkların tezlikle daha çok medeni olan Velikoruslarla kaynaşması ve inkılabı kuvvetlendirmek ve yerleştirmek için yollar arıyorduk. Bu arayış döneminde biz, başta Rus şovenistleri ve merkez görevlileri ile, ucuz popülerite kazanmak isteyen sorumsuz kişilerle, bu veya başka yolla merkez karşısında isim yapmak arzusunda olan fırıldakçılarla ve şuurlu bir şekilde partimize sokulmuş, partimizi kısa bir zamanda parçalamak için şuurlu bir şekilde solculuk oyunu oynayan ve bize düşman olan parti üyeleri ile karşı karşıya geliyorduk. Bizim tuttuğumuz

yol doğru yoldu.

Bu unsurlar bizi milliyetçilikle, çeşitli eğilimlerle, sebatsızlıkla, separatizmle vs. ile suçluyorlardı. Üzülerek söylüyorum ki, merkez bu şahısları dinlemiş ve şimdi de dinlemeye devam ediyor. Bizim tek çıkış yolu-muz kalıyor; merkezden, bize güvenilirmesini talep etmek ya da sahneden çekilmek, yani sorumlu bir görev almadan kütleler arasında medeniyetçiler adıyla çalışmak. Bu bizi manevi yönden tam manasıyla tatmin edecekti. Yaptığımız görüşmelerden sonra biz birinciden, yani taktığımızı doğru saymayı talep etmekten vazgeçeceğiz. Bu durumda ikinci yol kalıyor ki, ben Azerbaycan'a olan alâkamla bunu zaten hayata geçirmiştım.

(...)

Aşağıda ben Azerbaycan'la ilgili bazı istatistiki bilgiler veriyorum. Bu bilgiler merkezin güvenini kazanmış sorumlu yoldaşların sömürgecilik politikalarını daha güzel gösteriyor.

Azerbaycan'ın başkentinde Türkler, Bakü Sovyeti'nin çalışanlarına ister istemez sözlü ve yazılı müracaatta bulunuyorlar. Bu müracaat kesinlikle Rus dilinde yapılmalıdır. Çünkü, Ruslar, Ermeniler ve Yahudiler, bildikleri halde kesinlikle Türk dili ile konuşmuyorlar ve Türk dili ile yazılmış belgeleri almıyorlar. Ben bildiriyorum ki, o devirdiğimiz Çar'ın Duma'sı döneminde bile, Türk halkı böyle bir sıkıntıya maruz bırakılmamıştı. Bakü etrafında bulunan 76 Türk köyünün halkı kendi işleri için şehre gelip Bakü Sovyeti'ne müracaat ettiklerinde karşılaşacakları bu kötü muamele yüzünden onlarda nasıl bir düşünceler uyanır? Peki Türkler için açılan çocuk yuvası ve mekteplerin durumu nedir?

(...)

Bunlardan daha dehşetlisi, devlet bursu alan öğrencilerin sayısıdır. 30 Rus'a karşı 5 Türk öğrenci. Fabrika- atölye mektepleri olarak adlandırılan tahsil kurumlarının sayısı 17 dir. Buralarda okuyan Rus

çocuklarının sayısı 1192 iken Türk çocuklarının sayısı sadece 26'dır. İşçi sayısı, Ruslar 1232, Türkler 13.455'tir.

Meğer bunların hiç birini yoldaş Kirov ve yoldaş Mirzoyan bilmiyorlarmış! Meğer Mirzoyan ve başkalarının bu tür bir millete karşı işlenmiş suç olan politikalarını Ruhullah Ahundov ve ona benzeyen Türkler hiç duymamışlar. Yüreklerinde bu adaletsizliği hissettiğine inandığım Türkler, bu uygulamaya niçin seyirci kalıyorlar? Onlar bu konuda sözde, bağırıp çağırıyorlar. Ama bunu, ya mensubiyetlerine göre ya da Azerbaycan'da Türkler arasında Sovyet hakimiyetinin nüfuzunu aşağı düşürmek maksadıyla bu politikanın devamına yardım ederek yapıyorlar.

Bunları açıkça söylediğim, adaletsizlikleri yüzlerine vurduğum için bana milliyetçi diyorlar. Halbuki biz Çarlık döneminin bu adaletsizliklerini düzeltmek için bu işin içine girdik. Ama her şey olduğu gibi duruyor. Aksine kötüleşiyor. Eğer burada gösterdiğim noksanlıklar yakın bir gelecekte düzeltilmeyecek olursa Azerbaycan'da bir şeyler olaçağından asla şüphe etmiyorum."

Nerimanov gibi inandığı davanın neticelerini görünce mücadele etmeye karar verenlerin sayısı oldukça fazlaydı. Bunlardan biri de Turar Rizkulov'dur.

Stalin'in açıklamasının hemen ardından ve Nerimanov'un telgraf çekerek başarılar dilediği 12/18 Ocak 1920 günü yapılan "Türkistan Müslüman Bürosu Teşekkülleri ve Türkistan Komünist Partisi'nin 5. Konferansı" sırasında, Stalin'in görüşlerine ilk karşı çıkış kendini gösterdi. Turar Rizkulov'un arkadaşları adına kaleme aldığı deklarasyon ve arkadaşları ile birlikte gizli ilişki içinde bulunduğu Milli Birlik Partisi ve Milli İstiklal Partisi çalışmaları, Stalin'in düşüncelerine karşı Türk komünistlerinin ilk büyük tepkisi oldu. Bu tepki dalga dalga, Tataristan, Kırım, Başkurdistan, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a yayıldı.

Sovyet Hükümeti henüz istediği güce ulaşamadığı için ya da Lenin verilen sözün arkasında olduğu için bu tepkilere sert bir tavır koymadı. Fakat, Sovyet Hükümeti güçlendikçe, Bolşevik merkezden Türk ve Müslüman komünistlere karşı ideolojik savaş da güçlendiriliyordu. Bunun ilk örneğini merkez, 1921 ilkbaharında Taşkent'te yapılan Devrimci Komünist partiler 10. Kurultayında ortaya koydu ve bu tür hareketlere kalkışanlar sert bir şekilde uyarıldı. *"Geçmişin hayalinden henüz kendini kurtaramamış olan bazı yerli komünistler, emekçilerin sınıf çıkarlarını ihmal ederek bunları söz gelişi milli çıkarlarla karıştırmaktadırlar. Bu durum Doğuda bazen panislamizme ve Turancılığa dönüşen milliyetçi burjuva hareketlerinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bunların komünist devrimci felsefe içinde asla yeri yoktur. Herkes kendini bu esaslara göre düzeltmelidir."* Bu sözler aslında bağımsızlık peşinde koşan Türk komünistlere verilen göz dağından başka bir şey değildi. Fakat, bu sert ihtar da işe yaramadı.

Burada yapılan suçlamalar asılsız birer iftiradan ibaretti. Çünkü, Türk asıllı komünistler kadim Türkistan devletinin çocuklarıydılar. Onlar, diğer halklar gibi sadece içinde yaşadıkları halkın bağımsızlığını değil, bütün Doğu milletlerinin, yani Türkistan'ın bağımsızlığını düşünüyorlardı. Bu durum onların Pan İslamist ve Pan Türkist olarak suçlanmalarına yetip artıyordu bile. Halbuki onlar, sadece Türk halkları arasında kardeşliğin, dostluğun oluşmasının, beraber ve kendi kültürleri içinde yaşamının taraftarıydılar. Yani sosyalizme Rus yolu ile gitmeyi istemiyorlardı. Tek istekleri sosyalizme Doğu (Türk) yolu ile gitmekti. Çünkü onların hepsi, Rus çarlığının acımasız sömürgeciliği içinde doğmuşlar, büyümüşler ve sömürge halk olarak yaşamının acılarını yüreklerinde hissetmişlerdi. Bu yüzden komünist olmuşlar, bu yüzden komünistlere ölümüne inanmışlar ve onların başarısı yolunda hiç çekinmeden canlarını feda etmişlerdi. Şimdi ise, birlikte savaştıkları, idealleri

paylaştıkları komünistler onları, yine Rus şovenizminin kucağına atmaya çalışıyorlardı.

Gelinen nokta, onların hayallerinin yıkıldığı ve belki de Doğu Türkleri'nin tarih çizgisinin kırılacağı noktaydı. Bu yüzden, ölümü bilerek mücadeleye devam ettiler. Birbiri arkasına yok edildiler. Onlar sosyalizmin değil, onlar komünizmin değil, onlar Rus emperyalizminin kurbanları oldular. Bu yüzden onları öğrenmek zorundayız. Bu yüzden onları Türk tarihinin destan kahramanları olarak selamlamak zorundayız. Üçüncü dünya ülkeleri onları birer kahraman olarak selamlıyorlar ve onları görkemli birer şahsiyet olarak çocuklarına anlatıyorlar. Ama biz tanımıyoruz bile!

Bana göre, komünist ihtilal için cephelerde vuruşan Neriman Nerimanov ve Mir Seyit Sultan Galiyev ile, ihtilalden sonra suçlanan ve kurşuna dizilerek öldürülen Mir Seyit Sultan Galiyev'in ya da zehirlenerek öldürüldüğü söylenen Neriman Nerimanov'un düşüncelerinde ilk dönem ile son dönem arasında hiçbir fark yoktu. Değişenler, sözlerini tutmayan Rusçu komünistlerdi.

Azərbaycan Müsavat Hükümeti

1917 büyük Ekim İhtilali Rusya'yı tam Birinci Dünya Savaşı'nın içinde buldu ve büyük bir kaosa sürükledi. Ülkede iç savaş başladı. Türkler, Çarlığın devrilmesi uğruna bütün güçleri ile komünistlerin saflarında yer aldılar. Kolçak ve Denikin'in orduları Türklerin katkılarıyla yok edildi ve komünistler ancak 1920 yıllarında iktidarı tam olarak ellerine alabildiler.

Ekim İhtilali'nin yarattığı kargaşadan yararlanmak isteyen, Çarlığa bağlı bir çok halk, hem bağımsızlıklarını kazanmanın hem de yeni topraklar elde etmenin hesaplarını yapıyorlardı. Bu halkların en iştahlıları Ermeniler'di. Kargaşadan ve doğan boşluktan yararlanarak Azerbaycan topraklarına bu sefer Bolşevik ordusu olarak girdiler. Bakü'ye kadar gelerek bütün Azerbaycan topraklarını işgal ettiler. Büyük bir Türk soykırımını başlattılar. Azerbaycan'ı bu

korkunç durumdan Türkiye'den Nuri Paşa komutasında gelen Kafkas Ordusu kurtardı.

Hemen ardından yapılan seçimleri kazanan Müsavat Partisi iktidar oldu. Ve Doğu halkları içinde ilk defa Azerbaycan Türkleri Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni kurdular. Bu cumhuriyet ancak yirmi ay kadar yaşayabildi. Devam eden Ermeni savaşına bütün askeri gücünü seferber eden Müsavat Hükümeti, kuzeyden gelen XI. Rus Kızıl Ordusu'na karşı koyamayacağını anlayınca, komünistlerle anlaşarak istifa etti ve iktidarı komünistlere devretti. Milli Meclis'in 145. son oturumunda, son sözü söyleyen Mehmet Emin Resülzade *"Bizim gurubumuz teslim olmanın karşısındadır. Fakat, partilerin çoğunluğunun talebine göre ve halkımızın arasında dahili muharebe çıkarmak için ve ilave bugünkü Komünist Partisi'nin bağımsızlığımızı savunacaklarını dikkate alarak bütün yetkinin onlara verilmesinin taraftarıyım, bu şartla, komünistler, istiklâliyet, millet ve memleketimizi layıkıyla savunsunlar. Yok eğer bunlara güvenilmezse, yetkimizi geri alarak kendimiz saklayacağız."* diyerek hükümetin genel isteğe uyacağını ve iktidarı komünistlere devredeceğini açıkladı. (Yrd. Doç. Dr. Sebahattin Şimşir, M. Emin Resülzade'nin Meclisi Mebusan Konuşmaları, Sayfa 175, İstanbul, 2003)

Mehmet Emin Resülzade'nin sözlerinde dikkati çeken ifadeler var. Mehmet Emin Resülzade *"Komünist partisinin, bağımsızlığımızı savunacaklarını dikkate alarak..."* diyor. Yani, Azerbaycan Komünist Partisi halen Rusya'ya tam bağlı değildir. Bağımsızlık için yola çıkmıştır. Bu inanç o zamanki bütün Türk komünistlerinde vardı. Bu durum Stalin iktidarına kadar böyle devam etti. Stalin, acımasız terörist uygulamalarla, yüz binlerce insanın kanına girerek Sovyet Rus hakimiyetini bu cumhuriyetlere zorla kabul ettirdi.

Komünist iktidara doğru

Müsavat hükümetinin istifasından sonra, iktidar komünistlerin eline geçti. İktidarı ele geçiren komünistler Pankaratov önderliğinde, Rus, Ermeni şovenizmini öne çıkararak büyük bir katliama giriştiler. Müsavatçı, karşı devrimci, faşist, ırkçı, milliyetçi gibi suçlamalarla binlerce Türk ve Müslüman katledildi. Ortodoks Rus şovenizmi, Ortodoks Sovyet şovenizmi olarak yeniden hortlatıldı. Türk ve Müslüman halk büyük bir korku içerisinde Bakü'yü terk etmeye başladı. Durum inanılmayacak derecede korkunçtu.

Henüz Bakü'ye gelmemiş olan Neriman Nerimanov, olayları öğrendiği zaman çok üzüldü ve Bakü'ye gelir gelmez Devrim Komitesi başkanı olarak Devrim Komitesi'nin emri olmadan hiç kimsenin öldürülmemesi hakkında bir emir yayınladı. Silahsız ve günahsız bir halkın katledilmesine şiddetle itiraz etti. Sokaklara

Nerimanov'un diplomatik pasaportu

çıktı ve mücadeleyi sokaktan yönetti. Kısa bir zaman sonra, bu insafsız ve acımasız katliamın önünü aldı.

Neriman Nerimanov dizginleri tam manasıyla eline aldıktan sonra, Lenin'in desteği ile Ermeni savaşını durdurdu. Ülkesinde otoriteyi ve güvenliği sağladı. Zengezur bölgesini Rusların büyük baskısı sonucu Ermenistan'a bırakmak zorunda kaldı. Artık Neriman Nerimanov, en yukarda oturan Lenin'in büyük desteğini arkasına alarak Azerbaycan'da iktidarın tek hakimi oldu.

Aynı dönemde Türkiye

Aynı yıllarda, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalan son toprağı olan Anadolu, İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya) tarafından işgal edildi. İtilaf Devletleri'nin izni ile Yunanlılar İzmir'e çıktı. Anadolu içlerine doğru yürüyüşe başladı. Ordusu dağıtılan, silahları elinden alınan Osmanlı Türkleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Türk aydınları, vatani içine düştüğü bu çıkmazdan kurtarabilmek için çare arıyorlardı. Osmanlı Ordusu'nun bir generali olan Mustafa Kemal Paşa da bunlardan biriydi. O, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkarak Kurtuluş Savaşı'nı başlattı. Ordusu, silahı, giyeceğı, yiyeceğı yoktu ama, ümidi ve inancı vardı. Ankara'yı merkez yaptı. 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açtı ve ilk hükümeti kurdu. Meclis'in ve Hükümet'in

başkanı oldu. İç isyanları bastırdı ve emperyalizmin uşağı olan Yunanlılar'a karşı kurtuluş mücadelesini başlattı.

Azerbaycan'da nispi bir istikrarın sağlandığı, şeklen de olsa bir bağımsız Türk devletinin kurulduğu günlerde, Anadolu Türkleri tam anlamıyla bir ölüm kalım savaşının içindeydiler. Düveli Muazzama denilen dünyanın en büyük gücüne karşı bağımsızlık savaşı veriyorlardı. Yalnız, korumasız ve desteksizdiler.

İşte bu yalnızlık ve yokluk günlerinde, TBMM Hükümeti, emperyalizmle savaştığını ilan eden Rusya'dan, emperyalizme karşı yürüttüğü mücadele için destek istedi. Bu yardım çılgınlığına ilk cevap, Azerbaycan devlet başkanı olan Neriman Nerimanov'dan geldi. *"Biz kardeşiz, elimizden ne geliyorsa sizin için yapacağız!"*

Azerbaycan yönetimi ve halkı, en zor günlerinde, Türkiye'den gelerek Azerbaycan Türklerini mutlak bir katliamdan kurtaran Anadolu Türklerini, minnet ve şükran hisleriyle yad ediyorlardı. En zor zamanlarında, kendisi de çok zor durumda olmasına rağmen kardeş elini uzatan Anadolu Türklerine borçlu olduklarını çok iyi biliyorlardı. Şimdi, dara düşen, yardım talep eden ve çok zor günler geçiren Anadolu Türklerine, ellerinden geleni hatta daha fazlasını gönülden yapacaklardı. Ve Neriman Nerimanov önderliğinde hiç kimseyi dinlemeden bu yardımı fazlasıyla yaptılar. Kardeşinin uzattığı eli, hiçbir şey beklemeden tuttular, destek verdiler.

Neriman Nerimanov, Mustafa Kemal Atatürk ilişkilerini iyi analiz edebilmek için iki ülkenin şartlarının iyi bilinmesi gerekir. Ancak o zaman yapılan yardımın boyutunu ve yapılan bu büyük fedakarlığın sebebini anlamak mümkün olabilir.

1920 yılında, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Rusların desteği ve himayesi altında kurulmuş. Başına Neriman Nerimanov geçmiş. Devlet görünüşte Moskova'ya bağlı, fakat Nerimanov, tüm

konuşmalarında bağımsız Azerbaycan'dan söz edebiliyordu. Henüz komünistler baskı mekanizmalarını harekete geçirememişlerdi. Nerimanov bağımsız hareket edebilme gücünü kendinde bulabiliyordu. Bunu Türkiye'ye yaptığı yardımlarda açık olarak müşahede etmek mümkün.

Aynı yıl Türkiye bir ölüm kalım savaşının içinde. Yokluklar içinde ulusal kurtuluş savaşı yürütülmeye çalışılıyor. Ankara'da hükümet kurulmuş, fakat uluslar arası alanda bu hükümeti tanıyan yok. Ankara Hükümeti denize düşmüş, yılanı sarılacak durumda. Nereden ve niçin geldiğine bakmadan her türlü yardıma muhtaç... Bu şartlar içinde iki kardeş ülke birbirine destek olmaya çalışıyor. Ne kadar olabilirse...

**Kurtuluş Savaşı sırasında
Azerbaycan-Türkiye
ilişkilerinin kurulması**

Mustafa Kemal Paşa, her ne kadar Enver Paşa'nın Turan idealini gerçekçi bulmasa da, sınırlarımız dışında yaşayan kardeşlerimizle her zaman ilgilenmiş, onların durumlarını Kurtuluş Savaşı'ndan önce ve Kurtuluş Savaşı sırasında da dikkatle takip etmiştir. 1912 yılındaki facialarla dolu Balkan Savaşı sırasında, bilhassa Kırım ve Azerbaycan Türklerinden gelen maddi ve manevi desteği, ömrü boyunca unutmamış ve onlara minnet duygularıyla bağlanmıştı.

Kurtuluş Savaşı'nı yönettiği yıllarda dahi, Azerbaycan'ın özgürlük mücadelesini dikkatle takip ediyor, onların sıkıntılarını, dertlerini, kederlerini ve sevinçlerini kendi milletinin derdi ve sevinci gibi kabul ediyordu. 1921 yılında, Kurtuluş Savaşı'nın şiddetle devam ettiği bir sırada yaptığı bir konuşmada *"Azerbaycan Türklerinin dertleri bizim derdimiz, sevinçleri bizim sevincimizdir. Bu yüzden,*

onların arzularına nail olmaları, bağımsız ve özgür yaşamaları, bizi her şeyden çok memnun eder ve sevindirir.” diyordu. Atatürk bu sözleri ile ayrı coğrafyalarda yaşasalar da iki halkın kardeş olduğunu vurguluyor ve kendi halkı için istediği ‘özgür ve bağımsız’ hayatı, Azerbaycan halkı için de gönülden istediğini belirtiyordu.

Atatürk’ün, yukarıda bir bölümünü verdiğimiz konuşmasını yaptığı yıllarda, Azerbaycan’da Sovyet idaresi kurulmuştu ve devletin başında Neriman Nerimanov vardı. Azerbaycan, tam olmasa da özgür ve bağımsızdı. Hiç olmazsa ülkesinde düşman orduları yoktu. Türkiye Türkleri ise tam bir ölüm kalım savaşı içindeydiler. Ülkesinde düşman orduları vardı ve topraklarının büyük kısmı işgal altındaydı. Yardım ve destek bekliyordu. Bu açıdan kardeş ülke Azerbaycan’ın vereceği destek çok büyük önem taşıyordu.

Anadolu’da süren Kurtuluş Savaşı’nın başarıyla sonuçlanması için gereken maddi ve manevi desteğin alınacağı tek ülke, o günün şartları içinde sadece Sovyetler Birliği idi. Atatürk, emperyalist Batının düşmanı olan Sovyet devletinden, batılı emperyalistlere karşı savaşmak için yardım talep etti. Bir heyeti Moskova’ya gönderdi. Fakat heyet Moskova’da ileri gelenlerin hiçbirisi ile görüşemedi. İstenilen sonuç elde edilemedi.

Bu istenilmeyen sonuca rağmen başka baş vurulacak yer olmadığı için Atatürk, Lenin’e bir mektup yazdı. Bu mektubunda:

“Sayın Başkan,

Rus Bolşevikleri ile bütün çalışmalarımızı ve en azı hareketlerimizi ortak düşmana karşı birleştirmek zorunda olduğumuzu kabul ediyoruz. Bolşeviklerin emperyalist ülkelere düşman olduklarını ve bütün mazlum milletleri emperyalizmin ezici baskılarından kurtarmak istediklerini biliyoruz.

Ülkemizi işgal eden emperyalist güçleri ülkemizden çıkarmak ve emperyalizme karşı girişilen genel savaşı sürdürebilmek amacı ile

ülkemiz içinde güçlü bir ordu bulundurmak ve bu ordunun gücünü artırabilmek için Sovyetler Birliği'nden öncelikle beş milyon altın ruble borç talep etmekteyiz." diyordu.¹

Bu Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı ilk mektup değildi. Ama bir türlü gereken yardım alınamıyordu.

Lenin, Mustafa Kemal Paşa'yı ve yürüttüğü mücadeleyi yakından takip ediyor ve Mustafa Kemal'e büyük önem veriyordu. O, Mustafa Kemal'in emperyalizme karşı verdiği savaşta başarıya ulaşmasını, biraz da Sovyet devletinin daha rahat hareket etmesi açısından gönülden istiyordu. Bunu yazdığı bir makalede şöyle ifade ediyordu:

*"Mustafa Kemal sosyalist değildir. Fakat görünen o ki, iyi bir teşkilatçı, yüksek anlayışlı, geleceği düşünen, akıllı bir liderdir. O emperyalizme karşı bir kurtuluş savaşı yürütüyor. Ben, onun emperyalistleri yeneceğine, onların gururlarını kırarak ülkesini emperyalizmin zulmünden kurtaracağına inanıyorum. Bu aynı zamanda emperyalizme karşı savaşan Sovyet halklarının da zaferi olacaktır."*²

Lenin'in, Mustafa Kemal hakkında bu şekilde olumlu düşünmesinde Neriman Nerimanov'un önemli rolü vardı. O, Astarhan'da iken, orada bulunan Anadolu Türkleri ile sık görüşüyor ve onlardan Anadolu Türkleri ve Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatı hakkında bilgi alıyordu. Yani, bu savaşın kimlere karşı ve niçin yapıldığını iyi biliyordu. Astarhan'dan Lenin tarafından Mösکova'ya çağrıldığında, Lenin ile görüşmüş ve Doğu halkları, bilhassa Türkiye hakkında Lenin'e inandırıcı bilgiler sunmuştu. Lenin, Nerimanov'a inanıyor ve güveniyordu. Bu yüzden, Lenin'de, Mustafa Kemal hakkında oluşan olumlu kanaatin hamurunda Nerimanov'un da önemli katkısı vardı.

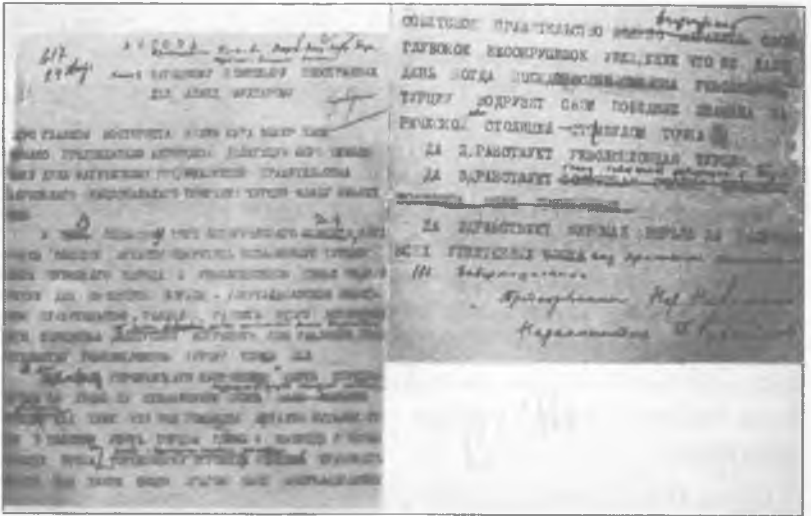
Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın bin bir güçlkle yürütüldüğü bir dönemde, 3 Mayıs 1920 tarihinde, Doğu Cephesi Ko-

mutanı Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı bir mektupta; “*Şu anda devlette bir kuruluş para kalmadı. İçeride devlete para bulabileceğimiz bir kaynak da yok. Başka kaynaklardan para buluncaya kadar, Azerbaycan hükümetinden en yüksek miktarda borç para almanız için gerekeni yapmanızı rica ederim.*”³ diyordu. Karabekir Paşa, cevabi telgrafında gerekenin yapılacağını bildirdi.

16 Mayıs 1920 tarihinde Bakü'ye gelen Nerimanov devletin yönetimini tam anlamıyla eline alabilmek için çalışıyordu. Birkaç ay süren bu uğraşlar sırasında bile Türkiye'de olan bitenleri dikkatle takip ediyor, Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı çalışmalarını hayranlıkla izliyor ve başarılı olması için neler yapabileceğinin hesaplarını yapıyordu.

19 Ağustos 1920 tarihinde TBMM Başkanlığı'na bir mektup yazan Nerimanov, TBMM'nin kurulmasından duyduğu memnuniyeti dile getiriyor ve emperyalistlere karşı verdiği mücadeleden dolayı Türkiye'yi kutladıktan sonra “... emperyalizme karşı birlikte hareket etmekten başka yolumuz yoktur. Müslüman Türk komünistleri, emperyalizme karşı yürüttüğünüz haklı kavganızda yanınızda olacaktır. Amacınıza ulaşabilmeniz için var güçleriyle size destek olacaklar ve ellerinden geleni asla esirgemeyeceklerdir. Aksi durumda, ne sizin ne de bütün mazlum doğu milletleri için hiçbir kurtuluş yolu kalmayacaktır”⁴ diyordu.

Bu mektup, TBMM salonunda da okundu ve büyük bir coşkuya sebep oldu. Mektubun getirdiği olumlu hava içerisinde Mustafa Kemal ile Nerimanov arasında son derece yakın manevi dostluk, kardeşlik ve ideal birliği oluştu. Nerimanov, Kurtuluş Savaşı'nı çok daha dikkatli bir şekilde takip etmeye başladı. Sovyet devletinin ileri gelenlerine Türkiye'deki durumu sık sık rapor etti. Onların bilgisi dahilinde ve onlardan habersiz diplomasi ile, ekonomik araçlarla Türkiye'ye elinden gelen bütün yardımı yapmaya karar verdi.

Nerimanov'un Atatürk'e telgrafı.
(Kazım Karabekir Paşa tarafından iletilmiştir.)

Bugünlerde Neriman Nerimanov, 1917 yılında Nargın adasındaki Türk esirlerinin kurtarılmasına benzer bir faaliyete girişti. İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülmüş bulunan İttihat ve Terakki Partisi elemanlarının ve geçmiş hükümetin memurlarının kurtarılması için çalışmalara başladı. İngiliz hükümetine, Bakü'de esir bulunan İngilizlerle, Malta'da tutulan Türklerin değiştirilmesi teklifinde bulundu. İngiliz hükümeti, Nerimanov'un bu teklifini kabul etmedi.

Nerimanov'un bu girişimi Malta'da esir olarak bulunanları çok duygulandırdı. Orada esir olarak bulunan Azerbaycanlı ve milliyetçi gruba mensup Ağaoğlu Ahmet Bey, bu girişiminden dolayı Nerimanov'a yazdığı teşekkür mektubunda "*Bakü de bulunan İngiliz esirleri ile bizlerin değiştirilmesi teklifinizle, bizi kurtarmak iste-*

diğınızı ve bizi unutmadığınızı biliyoruz. Görünen o ki, siyasi durumdan dolayı bunu başarmanız mümkün olmamıştır. Bununla beraber, ben ve arkadaşlarımın hepsi, size, bu teşebbüsünüzden dolayı minnettardır- lar.”⁵ diyordu.

Nerimanov tarafından girişilen bu iki teşebbüs de, Nerimanov’un kendi milletine karşı duyduğu derin ve tarifi imkansız sevgisinin tezahüründen başka bir şey değildi. Onu, bu teşebbüslere girişmesi için zorlayan veya ona yardım veren bir güç olmadığı halde, Nerimanov’u bu işe iten güç, içinden gelen milletine duyduğu sevgiden başka bir şey olamazdı. O, Türklerin de insan olduklarını ve insanca yaşama hakkına, diğer bütün uluslar kadar hakları olduğuna inanıyor ve bu inancını hayata geçirmeye çalışıyordu.

O’nun Bakü yıllarında (1891- 1905) Türkçülerle birlikte yaptığı çalışmalarda, onlarla kurduğu dostluklarda, elbette aldığı bazı manevi değerler vardı. Milli ruhu her zaman gönlünde hissediyordu. Komünizm idealini seçtikten sonra, bir anda bütün değerlerini silip atması düşünülemez. Hâlâ gönlünün derinliklerinde bulunan o duygular Nerimanov’u bu tür teşebbüslere adeta zorluyor, o da içinden gelenleri yapmaya çalışıyordu.⁶

Kurulan ilişkilerin gelişmesi

Emperyalizme ve onun uşağı olan Yunanistan'a karşı cephede ve diplomatik alanda mücadele eden Ankara Hükümeti'nin dış desteğe şiddetle ihtiyacı olduğu bir dönem yaşanıyordu. Çarlığı yıkarak SSCB'ni kuran ve emperyalizmi en büyük düşman ilan eden komünistlerle iyi ilişkiler kurulması zaruriydi. Çünkü, bunun mantıklı sebepleri vardı. Birincisi, SSCB'nin Ankara Hükümeti'ni tanıması, uluslar arası alanda Ankara Hükümeti'nin elini güçlendirecek ve başka ülkeler tarafından da tanınmasına yardımcı olacaktı. Tanınma çok önemliydi.

İkincisi, Ankara Hükümeti'nin, savaşı ve devleti yürütebilmesi için büyük maddi desteğe ihtiyacı vardı. Daha önceleri, Osmanlı hükümetleri döneminde, bu maddi destek Avrupa ülkelerinden sağlanıyordu. Ama, Ankara Hükümeti o günlerde Avrupa ülkeleri ile savaş içindeydi. Bu yüzden başka dış kaynak bulunmalıydı. Bu

Emperyalizme ve onun uşağı olan Yunanistan'a karşı cephede ve diplomatik alanda mücadele eden Ankara Hükümeti'nin dış desteğe şiddetle ihtiyacı olduğu bir dönem yaşanıyordu. Çarlığı yıkarak SSCB'ni kuran ve emperyalizmi en büyük düşman ilan eden komünistlerle iyi ilişkiler kurulması zarurıydı. Çünkü, bunun mantıklı sebepleri vardı. Birincisi, SSCB'nin Ankara Hükümeti'ni tanıması, uluslar arası alanda Ankara Hükümeti'nin elini güçlendirecek ve başka ülkeler tarafından da tanınmasına yardımcı olacaktı. Tanınma çok önemliydi.

İkincisi, Ankara Hükümeti'nin, savaşı ve devleti yürütebilmesi için büyük maddi desteğe ihtiyacı vardı. Daha önceleri, Osmanlı hükümetleri döneminde, bu maddi destek Avrupa ülkelerinden sağlanıyordu. Ama, Ankara Hükümeti o günlerde Avrupa ülkeleri ile savaş içindeydi. Bu yüzden başka dış kaynak bulunmalıydı. Bu

dış kaynak da o günün şartları içerisinde SSCB'inden başkası olmazdı.

Bütün bu gerçekleri çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, SSCB ile iyi ilişkiler kurmanın yollarını arıyordu. Bu yüzden Ali Fuat Paşa, ilk büyükelçi olarak Moskova'ya gönderilmişti. Hemen ardından bir TBMM Heyeti'nin Moskova'ya gitmesi kararlaştırılmıştı. İlk temaslar olumlu sayılsa da, Çiçerin engeli aşılamamış, Lenin ile görüşme sağlanamamıştı. İlk heyetin ziyareti istenilen sonucun alınmasına yardımcı olamamıştı. Yani heyet eli boş olarak dönmüştü.

SSCB'nin Dışişleri Bakanı olan Çiçerin, Ankara Hükümeti'ne sıcak bakmıyordu. Görüşmeleri tıkayan da oydu. Bu engelin aşılması için bir dosta şiddetle ihtiyaç vardı. Lenin ile olan yakınlığı ve Azerbaycan Devlet Başkanı olması dolayısıyla bu insan Neriman Nerimanov'dan başkası olamazdı. Nerimanov'un Türkiye'ye bakış açısının ne kadar olumlu olduğu da biliniyordu. Bu yüzden Nerimanov'dan yardım talep edilmesine karar verildi.

Neriman Nerimanov, 1921 yılının Nisan ayında TBMM'nin birinci kuruluş yıldönümünü kutlamak maksadıyla, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderdi. Bu mektup aynen şöyleydi:

“Sayın Başkan,

Birinci yıl dönümünü idrak eden TBMM'nin elde ettiği büyük başarılarından dolayı en kalbi duygularıyla, şahsımın ve Azerbaycan Türklerinin sevinçlerini, sevgilerini ve saygılarını bildirmekten büyük şeref duyuyorum.

Azerbaycan Hükümeti, devrimci ruh taşıyan Türk halkının bağımsızlığını ortadan kaldırmak isteyen İtilaf devletlerine karşı kutsal bir savaşa başladığı bu günlerin sevinçli ve mutlu anlarını kutlar ve sizin sevinçlerinize ortak olduğunu bildirir. Azerbaycan'ın özgürlüğünü kazanmış işçi ve köylüleri devrimci Türk devletine en samimi duygu-

larıyla tebriklerini gönderir.

Türk halkı kahramanlık mücadelesinin ikinci yılında, bağımsızlığını yok etmek isteyen itilaf devletlerine karşı büyük başarılar elde etmiştir. Türk halkının kazandığı bu başarılardan dolayı sevincini ifade eden Azerbaycan Hükümeti; bizimle aynı cephede kardeşlik silahı ile donanmış kahraman Türk Ordusunun kesin zaferine olan inancını bildirir. Kahraman Türk Ordusunun kesin zaferini, kendisinin tarihi merkezi olan İstanbul'u alarak ilan edeceği günün uzak olmadığına gönülden inanıyoruz.

Yaşasın Devrimci Türkiye!

Yaşasın Sovyet Federasyonu ile Türkiye'nin dostluğu!

Yaşasın Üçüncü Enternasyonalin bayrağı altında, ezilen halkların özgür olma yolunda verdikleri dünya savaşı!

Neriman Nerimanov

Azerbaycan Devrim Komitesi'nin Başkanı" 7

1921 yılının Haziran ayında Azerbaycan'ın Şuşa Kalesi'nde bulunan Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Şuşa Kalesi'nden TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf ulaştırır. Telgraf Nerimanov'dan geliyordu. Paşa telgrafı TBMM'inde de okutur.

"Güney Kafkasya Bakanı, bağımsız Azerbaycan'ın harbiye mektebi talebeleri, iki bölüklü süvari askerleri, Şuşa muhafız taburu askerleri ve topçuları, bize yardıma gelen Türk alayının askerleri; büyük Türk milletinin büyük novruz bayramını tebrik ederler.

İnancımız odur ki, Azerbaycan Devrim Ordusu ile birlikte kahraman Türk Ordusu Batı emperyalizminin baskısı altında bulunan doğu halklarını yakında bu baskıdan kurtaracaklardır.

Yaşasın Doğu Devriminin baş komutanı Mustafa Kemal Paşa!

*Neriman Nerimanov**Güney Kafkasya Halkları Bakanı”⁸*

(BELGE; Telgrafın orijinali. Fotoğraf: Atatürk 1921 Nevruz kutlamalarında.)

Mektup ve telgraf, Nerimanov’un Türk milletine duyduğu büyük güvenin, Atatürk’e olan inancının resmi göstergeleri niteliğindedir. Nerimanov, sıkı sıkıya bağlı olduğu komünist ideallerine rağmen, duygularına hakim olamadığından içinden geçenleri, mektubunda ve telgrafında çekinmeden yazmış, Türkiye’nin ölüm kalım savaşında Türk milleti ile birlikte olduğunu herkese açık olarak göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılının Ağustos ayında, yazar Memduh Şevket (Esental) Beyi, Azerbaycan’a ilk büyükelçi olarak gönderdi.⁹ Tam bir yıl sonra Azerbaycan Hükümeti, Ankara’ya İbrahim Abilov’u ilk büyükelçi olarak tayin etti. Bu atama, TBMM, Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa’yı çok memnun etti. İbrahim Abilov’un büyükelçi olarak göreve başladığı ilk gün yapılan törende, Mustafa Kemal Paşa, Azerbaycan bayrağını kendi elleri ile göndere çekerken *“Milli hudutlarımız içinde özgür ve bağımsız yaşamak istiyoruz... Milletimiz, bu isteğimizin kardeş Azerbaycan halkı ve hükümeti tarafından kabul edilmesinden dolayı büyük mutluluk duymaktadır. Rumeli ve Anadolu Türkleri, Azeri kardeşlerinin kendileri için besledikleri güzel duyguları bilirler. Yaşasın Türkiye, Azerbaycan kardeşliği!”*¹⁰ şeklinde kısa bir de konuşma yaptı.

Ankara Hükümeti, Azerbaycan’ın büyükelçi tayin etmesi ile bir hayli ümitlenmişti. Fakat Türkiye’de TBMM içerisinde dahi, komünist Rusya’ya şüphe ile bakanlar hala çoktu. Bu durumu Nerimanov’da iyi biliyordu. Türkiye’nin, SSCB ile yeni yeni kurmaya başladığı dostluk ilişkilerine zarar vermeye çalışacak, ilişki-

leri bozmaya yönelik faaliyetlere kalkışacak olanların bulunacağını tahmin eden N.Nerimanov, büyükelçi Abilov'a yazdığı bir mektupta "... Bu yüzden siz, Türk halkı ile çok sık temas etmelisiniz, onlarla görüşmelisiniz. Türk halkını, SSCB ile kurulan ilişkilerin Türk milletinin faydasına olduğuna inandırmalısınız." ¹¹ diyordu. Bu konu ile ilgili yazdığı bir başka mektupta da;

"Azizim Yoldaş İbrahimov,

Telgraflarınızı ve son mektubunuzu okudum. Bu güne kadar yaptığın çalışmalar doğru olarak yapılmıştır. Ümit ediyorum ki, bundan sonra da hatanız olmayacaktır.

Bir şeyi kesinlikle unutmamalıyız. Rusya ve Türkiye'de belli bazı kişiler vardır ki, bunlar iki tarafın arasını bozmaya çalışıyorlar. Siz, burada iken, ben, size Taşnaklar bu yolda çalışıyorlar, diyordum. Şimdi anlaşılıyor ki, Güney Kafkasya'nın bütün karşı devrimcileri bu görüşte birleşip güzel Kafkasya'yı kan ocağına çevirmek istiyorlar. Birkaç Türk aferisti de, bu yolda yapılan çalışmaların sonucunun ne olacağını kör gözleri ile görmüyorlar. Bu aferistlerden Gürcistan ve Ermenistan da vardır.

... Yoldaş,

Çiçerin'in Doğu politikalarını oluşturan bütün düşünceleri tamamıyla yanlıştır. İran, bu yüzden bizden uzaklaştı. Çiçerin, İngilizlerle anlaşarak bizim elimizle İran'ın devrim ışığını söndürdü. Şimdi ise Türkiye hakkında büyük yanlışlar yapıyor. Karşı devrimcilerle, sanki aynı safı tutuyor... Çiçerin hakkında, onun yürüttüğü politikanın yanlışlarını gösterir bir dilekçeyi yukarıya gönderdim." ¹² diyor ve Abilov'u uyarıyordu.

Mektuplardan açıkça anlaşıldığı gibi, Nerimanov, Türkiye-Rusya dostluğuna büyük değer veriyor ve bu dostluğun bozulmaması için gereken ihtimamın gösterilmesini istiyordu. Çünkü, çok iyi biliyordu ki, bu dostluk yara alırsa, çok istediği halde kardeş

Türk halkına yardım edemeyecek, onların kaderleri ile baş başa kalmasını yaşlı gözlerle uzaktan seyredecekti. Bunu asla istemediği için, yazdığı tüm mektuplarda büyükelçiyi, bu konuda devamlı uyarıyor ve dikkatli olmasını istiyordu.

Neriman Nerimanov, ebedi Rus-Türk düşmanlığının farkındaydı. Fakat bu düşmanlığın Çarlık ile birlikte yok olmasını da gönülden istiyordu. Çünkü, bu düşmanlığı yaratanın Çarlık idaresi olduğuna inanıyordu. Bu yüzden kurulan yeni ilişkilerin, geçmişe dayanan bu düşmanlığa kurban edilmesini istemiyordu.

Mustafa Kemal Paşa da aynı hassasiyeti gösteriyor, TBMM içinde Rusya'ya karşı olanlara politikasını doğruluğunu izah ederek *"Bugün başka yolumuz yok. Bunu iyi anlamalı ve değerlendirmeliyiz. Bu ilişkilerde çok dikkatli hareket ettiğimizin altını çizmeliyim."* diyordu.

Azerbaycan'la kurulan ilişkilere çok özel bir önem atfeden Mustafa Kemal Paşa, Azerbaycan büyükelçisine büyük dostluk ve sevgi gösteriyordu. Bu sevgi duygusu, onun, Türk halkı ile ruhu ve gönlü bir olan Azerbaycan halkına duyduğu sevgiden başka bir şey değildi. Bu duygusunu, her fırsatta göstermekten de büyük mutluluk duyuyordu.

TBMM 1921 yılının Şubat ayında, Ali Fuat Cebesoy, Yusuf Kemal Tengirşek ve Dr. Rıza Nur'dan oluşan bir heyeti SSCB devletinin ileri gelenleri ile görüşmeler yapması ve verilmesi kararlaştırılan yardımın alınması için Moskova'ya gönderdi. Heyete, M.Kemal Paşa tarafından Bakü üzerinden Moskova'ya gitmesi ve Nerimanov ile görüşmesi tavsiye edildi. TBMM heyeti önce Bakü'ye geldi.

Nerimanov heyet ile görüştüktan sonra, Lenin'e konu ile ilgili bir mektup yazmayı ve heyetle birlikte çok güvendiği Behbud Şahtanski'yi Moskova'ya göndermeyi kararlaştırdı.

Hiç şüphesiz Nerimanov'un aldığı bu karar, Türk heyetinin Moskova'da Lenin ile görüşmesini engellemeye çalışacak olanlara karşı alınmış bir tedbirdir. Yine de her şekli dikkate alan Nerimanov, heyete, Lenin ile görüşemezlerse, Stalin ile görüşmelerini tavsiye etti. Çünkü, o, Stalin'in artık devletin en güçlü adamı olduğunun farkındaydı. Nerimanov, Mustafa Kemal'in beklediğinden daha büyük bir iş başardı ve heyetin sonuç olarak Moskova'dan dönmesinde çok önemli bir rol oynadı.

Nerimanov'un Lenin'e yazdığı mektup birkaç cihetten çok önemliydi. Çünkü, Lenin'de dahi hala bazı şüpheler vardı. Nerimanov, mektubunda; Ankara Hükümeti'nin İngilizlere karşı mücadele bayrağı açmasını, Anadolu Türklerinin kaderlerini SSCB'ne bağlamayı istemek olarak değerlendiriyor ve Lenin'e, Anadolu Türklerinin bu isteklerinde samimi olduklarını yazıyordu. Nerimanov, Ermeni meselesinin Anadolu Türklerinin lehine çözümlenmesinin, SSCB'nin de işine yarayacağını, doğu halklarına iyi bir dostluk gösterisi olacağını savunuyor, Lenin'in konuya dikkatini çekiyor ve vereceği kararı etkilemeye çalışıyordu. Ve Nerimanov, bu ilişkilerden SSCB'nin kârlı çıkacağını söyleyerek Ankara Hükümeti'ne adeta kefil oluyordu. Bu mektuptaki inceliği, dikkati, meselelere hakimiyeti ve politik dehayı takdir etmek gerekir.

**Neriman Nerimanov'un
Lenin'e mektubu**

Aziz Vladimir İliç:

Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilci heyeti, bizim temsilcimiz Behbud Şahitinski ile birlikte Moskova'ya geliyorlar. Ben burada Türkiye temsilcileri ile geniş ve etraflı görüşmeler yaptım. Ben, Türkler'in İngiltere'ye karşı çıkararak kendi kaderlerini tertemiz bir gönülle bize bağlamak istediklerinden asla şüphe etmiyorum. Onlar için en önemli mesele Ermeni meselesidir. Bu meseleyi kendi lehlerine çözebilmek için azami gayret gösteriyorlar. Ben, Batum ve Arhengilsk hakkında konuştum. Lakin onlar "Ermeni meselesi bizim ölüm kalım meselemizdir. Eğer biz bu meselede lehimize bir karar alamazsak halk bizim arkamızdan gelmez. Bu yüzden bu meselenin bizim lehimize çözümlenmesi, bizim halk arasındaki gücümüzü artırır." diyorlar.

Şüphesiz onlar, İtilaf devletlerinin aleyhindedirler. Onlar, bizimle birlikte, İngiltere'ye karşı kanlarının son damlasına kadar vuruşmaya hazırdırlar. Fakat, Moskova, Ermeni meselesi yüzünden Türkleri

kendinden uzaklaştırırsa, onlar incinir ve üzültür, İngiltere ile anlaşma yolları arayabilirler. O zaman nelerin olabileceğini düşünmek gerekir.

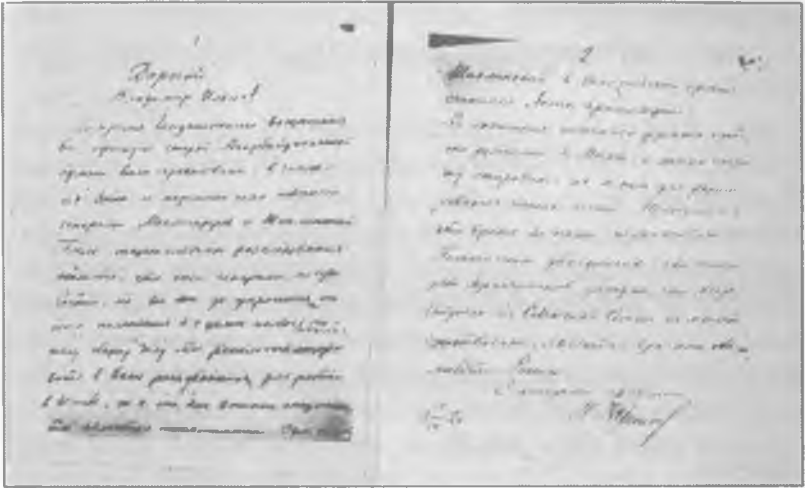
Müslüman Doğu dünyasında, Avrupa emperyalizminin esaretinden kurtulmak için ayağa kalkan Türklerin özgürlükleri uğrındaki savaşları gibi şöhretleri de gittikçe artmaktadır. Mukaddes savaş - Cihad- ilan etmekle biz, kendimiz de buna destek vermiştik. Eğer şimdi Türklerden yüz çevirirsek, biz Müslüman Doğu milletleri arasında bütün nüfuzumuzu kaybederiz, hem de bizim için felaketli neticeler verebilecek Doğu cephesi açmış oluruz. Eğer İngiltere bu durumdan istifade ederek yine de Polonya ve Romanya'nın katılmasıyla Batı cephesi açsa, çok zor bir durumda olduğumuz bu zamanda bizim durumumuzun ne olacağını düşünmek mümkün olmaz.

Aziz Vladimir İliç, felaketi önceden görüp ve sizden hiçbir şeyi saklamamayı gerekli sayıyorum. Onlar, bana inanıyorlar ve hiçbir şeylerini saklanıyorlar. Durum hakkında ve bütün uzak muhtar cumhuriyetlerin bize münasebeti hakkında bende sözlü ve yazılı bilgiler var. Bütün bilgilerde, Sovyet Rusya'nın sömürgeci bir siyaset yürüttüğünden söz ediliyor.

Fevkalade komisyonun ve Özel Şubenin ajanları o cumhuriyetlerin hepsinde yerli sorumlu işçileri korkuya salmışlar. Bu organlar her yerde milliyetçi arıyorlar ve görmüyorlar ki, ilk sırada bu organların ajanları ve merkezden gönderilmiş başka işçiler en kaba milliyetçilerdir. Bu işçiler merkezin dikkatini çekmek için yalan haberler yayıyor ve böylece gergin bir durum yaratıyorlar.

Bütün bunlar yerli işçiler için tahammül edilemez bir durum yaratıyor ve Doğunun kurtarıcısı olmak itibariyle Sovyet Rusyası'na güvensizliği güçlendiriyor.

Daha geçen yıl, ben Afganistan'ı kendi tarafımıza çekmeyi teklif etmiştim. -Merkezi Komiteye benim verdiğim bilgiler- İmkan vermediler. Hatta Afganistan'ı bizim aleyhimize çevirdiler ve belirli yönlerden

Nerimanov'un Lenin'e mektubu.

(Mektup Azerbaycan arşivlerinden alındığı için kenar yazıları yoktur.)

Hindistan'a tesir edebilme imkanından bizi mahrum ettiler. Böylece Türkistan'da da durumu kötüleştirdiler.

Bazen düşünüyorum ki, kendilerini, her işi Sovyet Rusya'nın lehine yapanlar gibi göstermek isteyen yoldaşlar, belki de İngiltere'nin ajanlarıdır.

İş o noktaya ulaşmıştır ki, sizden başka hiç kimseye inanmıyorlar ve şimdiye kadar bu yüzden tahammül etmişler ki, bu savaş bitmek bilmiyor.

Açıkça söylemek gerekirse, Buhara'da, Hivye'de ve İran'da devrimden sonra çok şeyler kaybettik. Fakat, bütün bunlara bakmayarak, Doğu halkları size hala inanıyor ve kendi kaderini tayin etmede, sizin evvelki fikrinizin ne zaman hayata geçeceğini öğrenmek istiyor. Şimdi Doğuda son derece gergin olan bu durumda biz Türklerle savaşa

başlasak, bu, bizim Doğu politikanızın iflası olacaktır. Eğer batıda, durumumuz güçlü olsaydı, biz oluşacak bu durumdan korkup çekinmezdik.

Ben, sizi başka bir meseleden de haberdar etmeyi bir borç sayıyorum. Yoldaş Çiçerin, Doğu meselesini karıştırıyor. O, Ermeni meselesinde, Ermenilerin görüşlerine çok fazla değer veriyor ve yalnız Ermeni meselesinden dolayı Türklerle aramızın bozulmasından nelerin ortaya çıkacağını dikkate almıyor. Ben kesin olarak söylüyorum; Kafkasya'da, Gürcistan'da ve Dağıstan'da oluşmuş şimdiki durumda Azerbaycan'ı kesin olarak elimizde tutmak istiyorsak, biz neyin bahasına olursa olsun Türklerle güçlü bir ittifak yapmak zorundayız. Ben tekrar söylüyorum, sadece bu ittifak bütün Müslüman Doğu'yu bize verir ve bunun sayesinde ışiksiz Doğu politikanız neticesinde oluşmuş genel memnuniyetsizlik ortadan kalkar ve bu yolla biz, fitne silahını İngiltere'nin elinden almış oluruz.”¹⁴

Neriman Nerimanov

Şubat - 1921”

Mektup Hakkında Bazı Düşünceler

Bu mektup Bakü'den elden gönderilmiştir. Lenin, mektubu 19 Şubat 1921 tarihinde okumuştur. Mektubun bazı bölümlerinin altı Lenin tarafından siyah bir kalemle çizilmiştir. Bu, mektubu çok dikkatli okuduğunun göstergesidir.

Lenin mektubun bir kenarına bir not yazmıştır.

“Yoldaş Stalin! Mektup hakkında görüşünüzü yazın. Mektubu, Merkezi Komitenin bütün üyelerine verin. Onlara rica ediniz ki, mektubu okusunlar ve aşağı bölüme mektubu okuduklarını yazarak imzalasınlar. Sonra mektubu bana geri göndermenizi rica ederim.”

19 Şubat.

Lenin (İmza)

Mektubun üzerinde başka notlar ve imzalar da var.

“Geri veriyorum”

N. Krestinski, L. Serebryakov

22 Şubat 1921

“Okudum”

Zinoyev, Radek, A. İ. Rikov, M. Kalanin

22 Şubat

“Zannımca Nerimanov sınırların durumunu anlatmakta 3 /4 oranında haklıdır.”

İ. Kamanev

“Okudum”

N. Buharin

“Eğer hata yapmıyorsam mektupta bahsedilen heyet gelmiş olmalıdır. Bu heyeti kimse kabul etmiyor. Merkezi Komitenin çalışanlarından biri bana, onların geldiğini söyledi. Bu yüzden, meseleye Perşembe günü Merkezi Komitede bütünüyle bakmak gerekir.”

N. Buharin

Mektubun üzerindeki notlar, mektubun ciddi olarak okunduğunu (hiç olmazsa Lenin tarafından) açık olarak göstermektedir. Buharin’in yazdığı notta “Bu heyeti kimse kabul etmiyor” ifadesinin yer alması Nerimanov’un Moskova’yı iyi tanıdığını ve ne kadar uzak görüşlü bir insan olduğunu ispat etmektedir. Eğer, mektup ve Behbud Şahinski olmasaydı, heyet amacına ulaşmadan geri dönecekti.

Nerimanov bu mektubu ile Anadolu Türkleri olan kardeşlerine elinden gelen tüm yardımı yapma niyetini açık olarak ortaya

koyuyor ve bir noktada Lenin'e şantaj yaparak Türkiye'nin İngiltere karşısında yalnız bırakılmamasını sağlamaya çalışıyordu. Hatta, Türkiye Türklerine karşı olumsuz bir tavır içinde olan Dışişleri Bakanı Çiçerin'i Lenin'e şikayet bile edebiliyordu ki, bu o devirde gerçekten yürek isteyen bir davranıştı.

Dikkati çeken cümlelerden bazıları ise şunlardır;

"Ermeni meselesi Türkler için bir ölüm kalımı meselesidir. Bu meselede Türklerin yanında yer alınmazsa, bütün Doğu halklarını kaybedebiliriz ve Azerbaycan'ı elde tutmamız mümkün olmaz". Bu cümleler Nerimanov'un Türkiye ile Rusya arasında bir anlaşma imzalanması ve Türkiye'ye yardım edilmesi için kullandığı kozlarıdır. Bu cümlenin altı Lenin tarafından çizilmiştir.

Nerimanov'un yazdığı mektupta, Lenin tarafından altı çizilen cümlelerden bazılarında, Türk ellerinde yapılan hatalardan ve yanlışlıklardan söz edilmektedir. *"... Fevkalade komisyonun ve özel şubenin ajanları... Türk yurtlarının her yerinde milliyetçi arıyorlar. Halbuki, bu kurumların ajanları ve merkezden gönderilenlerin bazıları en koyu milliyetçidirler... Bu davranışları ile bu adamlar bizim işimizde inanç zayıflığına sebep oluyorlar. Türkistan'da işlerimizi bozuyorlar. Bu yüzden Türkistan'da çalışan arkadaşlarımız da kötü durumda kalıyorlar ve Doğunun kurtarıcısı rolündeki Sovyet Rusya'ya güveni azaltıyorlar"*¹⁵

Bu satırlarla vurgulanmak istenen konu, ajanların Rus milliyetçiliği yaptıklarıdır. Aynı şikayetleri Galiyev'de ve Turar Rızkulov'da görüyoruz.¹⁶ Hatta, son zamanlarda yayınlanan Lenin'in hatıralarında da aynı sıkıntının Lenin tarafından görüldüğü ve müdahale etmek istediği de anlaşılmaktadır.¹⁷

Lenin'e ulaştırılan bu şikayetler, o sıralarda fiilen yönetimi eline geçirmiş olan Stalin tarafından da biliniyordu ve yapılan yanlış işlerin başında da o duruyordu. Bu yüzden Nerimanov, Sultan

Lenin

Çiçerin

Galiyev ve Turar Rizkulov, Stalin'in yönetimi tam anlamıyla eline almasından sonra öldürüleceklerdir.

Dr. Rıza Nur hatıralarında "Azerbaycan komünist bir yönetime sahiptir. Yönetimin başında Dr. Nerimanov var. Bu zat akıllı ve çok bilgili bir insandır. Onunla sık sık baş başa görüşmeler yaptım. Çok özel bir insan olan Nerimanov'dan bana güvenmesini istedim. Daha sonra Nerimanov bana güvendiğini gösterdi ve bana dedi ki 'Bolşeviklik nedir? Bu rezalet bize yakışmaz. Biz Türk'üz. Milletin örf, adet ve ananeleri ile yaşıyoruz.' Bu konuşma çok hoşuma gitti ve çok memnun oldum... Bana Sovyet devleti hakkında çok önemli bilgiler aktardı."¹⁸

Nerimanov, son derece ileri düzeyde güvenmediği kişilerle böyle konuşmalar yapmaz. Görünen o ki, Nerimanov TBMM Hükümeti'ne ve onun başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya son derece ileri düzeyde güven duyuyordu ve Türkiye'nin içinde yaşadığı sıkıntılardan kurtulması için elinden geleni yapacağını gösteriyordu.

Lenin hasta olduğu için, Moskova'ya giden Türk heyeti, Nerimanov'un uyarısı ile görüşmeleri Stalin ile yapmıştır. Nerimanov, heyet daha Bakü'de iken, Lenin ile görüşmemesi durumunda Stalin ile görüşülmesi gerektiğini heyet üyelerine tavsiye ettiğini Rıza Nur'un anılarından biliyoruz. Yine bu anılarından öğrendiğimize göre, görüşmeler çok zor devam ettirilebilmiş ve nihayet 21 Mart 1921 günü "Dostluk ve Kardeşlik Hakkında Rusya Federasyonu ve Türkiye Anlaşması" imzalanmıştır.¹⁹ İş, Stalin ile bitirilmiş, anlaşma sağlandıktan sonra Stalin "Belgelerin hazırlanması işini Çiçerin yapacaktır. Ben, şimdi ona, bu esaslar dahilinde belgelerin hazırlanması talimatını vereceğim ve onunla birlikte anlaşmayı imzalayacaksınız" diyor.

Temsilcilerimiz Çiçerin'in yanına gittiler, fakat iyi karşılanmadılar. Çiçerin ilk karşılaşmada "Ermenilere saldırıp onları yenmeniz, sizin emperyalist olduğunuzu gösterir. Bir emperyalist devlet bizimle böyle bir anlaşma yapmaya nasıl gelebilir? Sizin, Ermenilere yaptığınız zulümler, katliamlar, Rusya Müslümanlarının gönlünü yaralamıştır. Biz bütün bu yapılanlara çok üzüldük. Bu yüzden, bana kalsa sizinle hiçbir anlaşma yapmam." dedi.²⁰ Çiçerin'in çıkardığı tüm zorluklar biraz da Stalin'in bastırması ile aşıldı ve anlaşma imzalandı. Bu anlaşma sonucu, Türkiye istediği beş milyon altın ruble borç yerine bir milyon altın ruble almış, Nahçıvan'ın özerk bir cumhuriyet olarak Azerbaycan'a bağlanması sağlanmış, Rusya Federasyonu ile Türkiye ortak düşmanları İngiltere'ye karşı her konuda iş birliği yapmayı kararlaştırmışlardı.²¹

Böylece Ankara Hükümeti, uluslararası alanda büyük bir devlet tarafından tanınmış, borç para bulmuş, Nahçıvan meselesini istediği şekilde çözerek bir noktada amacına ulaşmıştı. Elbette bu sonucun alınmasında Nerimanov'un Lenin üzerindeki etkisini ve çabalarını göz ardı etmemek gerekir. Bilhassa Ermeni meselesinde, Çiçerin'in tutumu hakkında Lenin'i uyaran ve Türk tem-

silcilerine “*Stalin en önemli adam*” diyerek onlara yol gösteren Nerimanov’un anlaşmanın imzalanmasındaki rolünü, yazdığı mektup ve Dr. Rıza Nur’un “Moskova-Sakarya Hatıralarım” isimli kitabında yazdıkları, çok açık bir biçimde göstermektedir.

Nerimanov, Lenin’e yazdığı mektupta “*Ben sizi uyarıma mecburum. Yoldaş Çiçerin Doğu meselesini içinden çıkılmaz hale getiriyor. O, Ermenilerin söylediklerine çok fazla inanıyor. Ve yalnız bu Ermeni meselesi yüzünden Türklerle aramızın bozulmasının sonucunda neler olabileceğini hiç dikkate almıyor. Kesinlikle Kafkasya’da (Dağıstan ve Gürcistan) oluşmuş şimdiki durumda Azerbaycan’ı elimizde tutmak istiyorsak, biz neyin bahasına olursa olsun Türklerle sağlam bir anlaşma yapmalıyız. Ben tekrar ediyorum, sadece bu anlaşma bütün Müslüman Doğuyu bize verir ve bu sayede, düzgün yürütülmeyen Doğu politikamız sonucunda ortaya çıkmış bulunan genel rahatsızlık giderilir ve biz bu yolla fitne silahını İngiltere’nin elinden almış oluruz.*” diyordu. Burada geçen “*Ermenilerin söylediklerine çok fazla inanıyor*” ve “*Biz neyin pahasına olursa olsun Türklerle sağlam bir anlaşma yapmalıyız.*” Cümlelerinin altları Lenin tarafından çizilmiştir. Bu çizgiler, Lenin’in, Nerimanov’un uyarılarını dikkate aldığı en somut delilleridir.

Azerbaycan'dan alınan yardımlar

Neriman Nerimanov'un bu çabaları olmasaydı, TBMM Hükümeti'nin SSCB ile ilişki kurması elbette mümkündü. Ama, belki de uzun zaman alacağı için, işi şten geçmiş de olabilirdi. Belki de, Çiçerin gibi düşünöenlerin devreye girmesi ile anlaşma imzalanmayabilirdi. Bütün bunlar varsayımdan ibarettir, fakat bu varsayımları dikkate aldığımız zaman, TBMM Hükümeti'nin hangi şartlar içinde Kurtuluş Savaşı'nı yürütmeye çalışacağını gözden ırak tutmamak zorunda olduğumuzu anlamak durumundayız. Uluslararası arenada tanınmamış bir hükümetle nereye kadar gidilebileceğinin en somut örneği Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir. Bir de buna para sıkıntısı ile birlikte, durmadan artan ihtiyaç ile petrol sıkıntısını da eklememiz gerekir. Bütün bu yoklar içerisinde Kurtuluş Savaşının kazanılamayacağını söylemek istemiyoruz. Ama, belirli oranda bir sıkıntı

getireceği de ortada.

SSCB'nin Ankara Hükümeti'ni tanınması olgusu bir müddet sonra bilindiği gibi, İngiltere'den sıkıntısı olan Fransızları da harekete geçirdi. Fransa hükümeti, Ankara ile doğrudan ilişkilere girişti ve Ankara Hükümeti'ni resmen tanıdı. Yani, bu tür uluslararası ilişkilerde başlangıcı yapabilmek oldukça önemlidir. Ankara Hükümeti'nin SSCB tarafından tanınması, bu açıdan bakıldığı zaman, gerçekten çok önemli bir uluslararası başarıydı. Ve bu başarının mimarlarından biri de, hiç şüphe yok ki Neriman Nerimanov'du.

1921 yılı içinde Türk Ordusu'nun art arda kazandığı Birinci ve İkinci İnönü Savaşları, Azerbaycan'da büyük bir coşkuya sebep oldu. Nerimanov'un özel emri ile Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mirze Davut Hüseyinov bu münasebetle TBMM Başkanlığı'na çektiği telgrafta "*Emperyalizme karşı kazandığı bu büyük zaferlerden dolayı, kardeş Türk halkını, TBMM'sini ve onun reisi Mustafa Kemal Paşa'yı, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Halk Cumhuriyeti ve Azerbaycan halkı adına kutluyor ve tebrik ediyoruz.*" dedikten sonra, Azerbaycan halkının bu zaferlerin şerefine, otuz sistern petrol, iki sistern benzin ve sekiz sistern kerosin gönderdiğini bildiriyordu.

1921 yılının Mayıs ayında yine Nerimanov'un özel emri ile Azerbaycan Hükümeti, hiçbir talebi olmadığı halde TBMM Hükümeti'ne altmış iki sistern petrol gönderdi. Yine aynı ay içinde Azerbaycan Dışişleri Bakanı M. D. Hüseyinov, TBMM Başkanlığı'na gönderdiği bir mektupta, "*Bundan sonra Azerbaycan Hükümeti kardeş Türk halkına yürüttüğü bağımsızlık savaşı müddetince her ay altmış iki sistern petrol ve üç vagon kerosin göndermeyi taahhüt ediyor.*" diye yazıyordu. Azerbaycan, Nerimanov'un başkanlığı döneminde bu taahhüdüne sonuna kadar sadık kaldı.

Aylık taahhütler gelirken 1922 yılında Azerbaycan ayrıca Batum yolu ile dokuz bin tondan fazla kerosin ve üç yüz elli ton benzin gönderdi.

Mustafa Kemal Paşa, 1921 yılında Azerbaycan Başkanı Nerimanov'a bir mektup göndererek borç para talebinde bulundu. Mektup 17 Mart 1921 tarihinde TBMM Bakü Büyükelçisi olan Memduh Şevket Bey tarafından Nerimonov'a ulaştırıldı. Nerimanov, Azerbaycan Hükümeti içindeki bazı bakanların karşı çıkmalarına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın isteğine olumlu cevap verdi. Derhal hazırda bulunan beş yüz kilo altın Ankara'ya ulaştırıldı. TBMM Hükümeti bu altının iki yüz kilosunu devlet bütçesine ayırdı. Geriye kalanı ise, silah ve mühimmat alımı için kullanıldı. Daha sonra, Azerbaycan Hükümeti tarafından Rusya'dan alınan on milyon altın ruble, yine Nerimanov tarafından Ankara'ya gönderildi. Yine aynı mektuba istinaden, Azerbaycan Hükümeti, TBMM Hükümeti'nin talebi olmadan, otuz sistern petrol, iki sistern benzin ve sekiz sistern yağ gönderdi.

Bütün bu yardımlar, savaş içerisindeki ülkenin sıkıntılarının hafiflemesine büyük destek oldu. Bilhassa, savaş boyunca hiçbir petrol sıkıntısı çekilmedi.

Nerimanov, 23 Mart 1921 tarihinde, Atatürk'e yazdığı cevap mektubunda, birbiri ardınca kazanılan savaşlarla Türk halkının emperyalizmden kurtulma günlerinin yaklaştığını, bu yüzden bu başarıları kazanan TBMM Hükümeti'ni, onun başkanını ve kahraman Türk Ordusunu kutladığını bildirdikten sonra, "*Paşam, Türk milletinde bir anane vardır; kardeş kardeşe borç vermez, kardeş, her durumda kardeşinin elinden tutar. Biz kardeş halklarız, her zaman ve her şartta birbirimizin elinden tutacağız. bugün yaptığımız bir kardeşin yaptığından başka bir şey değildir.*" diyordu. (Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Cilt 3, Sayfa 438)

Kurtuluş Savaşı'nın en tehlikeli günlerinde, bir kardeş olarak elini uzatan ve elinden gelen bütün yardımı yapan SSCB içinden Türk Kurtuluş Savaşı'na büyük destek veren Neriman Nerimanov'un bir komünist olsa da, Türk olduğundan, Türkçü olduğundan, kimliğinin sahibi olduğundan zerre kadar şüphemiz yoktur. Onun komünist olması nasıl yardım etmesine engel olmamışsa, bizlerin de onun komünist olmasına aldırmadan, onun Türk milleti için yaptıklarını göz ardı etmememiz gerektiğine inanıyorum.

Belgelerin açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi, Nerimanov Azerbaycan devletinin başında kaldığı iki yıl boyunca, Moskova'ya bağlı olmasına rağmen, bağımsız bir devlet başkanı gibi hareket ederek, Türkiye ile olan iyi ilişkileri daha üst boyutlara taşımış ve her şeyden önemlisi, çok zor durumda olan Anadolu'daki kardeşlerine, devletin bütün imkanlarını zorlayarak elinden gelen yardımı hiç çekinmeden yapmıştır. SSCB ile Ankara Hükümeti'nin ilişkilerinin her zaman en üst düzeyde olması için Lenin başta olmak üzere Sovyet yöneticileri üzerindeki nüfuzunu her zaman kullanmaktan çekinmemiştir.

Bazı Rus hayranlarının "Kurtuluş Savaşı'nın temelinde Rusların harcı vardır" şeklindeki sözlerinin, aslında dayandığı hiçbir somut temel yoktur. Tam aksine, SSCB Dışişleri bakanı Çiçerin'in Anadolu İhtilali'ne olumlu bakmadığı ve Lenin'i etkilemeye çalıştığı çok açık bir gerçektir. Sovyet Cumhuriyetlerinden Türk Kurtuluş Savaşı'na yardım gelmiştir. Bu kesinlikle doğrudur. Ama bu yardımların kaynağı yine Türk halklarıdır. Öncelikle Nerimanov bu işin başındaki insandır. Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca en fazla yardım gönderen insanlardan biridir. Türk komünistlerinin ve komünizme karşı mücadele eden Doğu Türklerinin yardımları maalesef, Rusya'nın yardımı gibi, yıllar boyu anlatılmış ve bir büyük yalan olarak hafızalara yerleştiril-

miştir. Bu suretle, en zor şartlarda dahi çekinmeden Türk Kurtuluş Savaşı'na yardım eden asıl kahramanlar unutturulmuş, Sovyet Rusyası kahraman ilan edilmiştir. Türk komünistlerinin unutturulması olgusu, zannedersem iki devlet arasında yapılan bir anlaşmanın sonucudur. Sovyet devleti, kendisinden uzaklaştığına ve milliyetçilik yaptığına inandığı Türk komünistleri hain ilan ederek yok etmiş, Türkiye komünizmden korktuğu ve komünistlerden çekindiği için, onları kabullenmemiş ve iki devlette o günkü çıkarları icabı böyle bir anlaşmanın tarafları olmuşlardır.

1991 yılında SSCB'nin yıkılmasından sonra açılan arşivler, gerçeği ortaya çıkarmış ve SSCB'nin yardımlarının Türk halkları tarafından gönderildiğini ispat etmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar maalesef, eski tüfek Rus hayranları tarafından halen engellenmekte ve yayımlanmalarına engeller çıkarılmaktadır. Bu yüzden eski Türk komünistlerinin hayatları ve yaptıkları ortaya konulmalı ve onların gerçek yüzleri Türk milleti tarafından iyi anlaşılmalıdır.

Bu çalışmalar iki yönlü fayda sağlayacaktır. Birincisi, yarım kalan Türk düşünce hayatı, bu insanların fikirlerini, görüş ve düşüncelerini öğrenerek eksikliğini kapatacaktır. Bu, belki, bazı düşünürlerimizin yeni bir yolu anlamasına ve görmesine yardım edecektir. Belki, AB ve ABD çemberinin de kırılmasını sağlayacaktır. İkincisi, tarihi ters yüz edenlerin suratına kırbaç gibi bir tokat inecek, yalan ve yalancı tarih, yeni araştırmalarla milletimizin tarihine dönecektir. Çünkü, yalanlar sadece bu konu ile sınırlı değildir. Tarihimizin, bilhassa medeniyet tarihimizin büyük kısmı Türk düşmanları tarafından yazıldığı için gerçek tarihimiz değildir. Bu yalanlar mozaik kültürünün gündem oluşturmalarına sebep olduğu gibi, bizi öldürmekten başka bir özelliği olmayan millet durumuna da düşürmektedir.

Burada bir çağırımı da yapmadan geçemeyeceğim. Elinde eski

Türk komünistlerini tanıtan eser, yazı bulunan herkesin bunları yayınlaması gerçek bir vatan severlik olacaktır. Yayımlamaya imkanı olmayanlar bizimle ilişki kurabilirler.

**Neriman Nerimanov'un
Türk Kurtuluş Savaşı'na
olan ilgisinin analizi**

Türk Kurtuluş Savaşı, başladığı yıllarda hemen hiçbir milletin yakın ilgisini çekmemiş, hatta Birinci Dünya Savaşı galiplerine karşı olduğu için de peşinen yenilgi olarak kabul görmüştür. İngiltere, Fransa ve İtalya ilk yıllarda mücadeleyi bir hayal olarak nitelemişler ve hiçbir başarı şansı olmadığı gerekçesiyle ciddi bir karşı durma olarak bile görmemişlerdir.

İlk mücadelenin ilân edildiği tarihten bir yıl kadar sonra, TBMM Hükümeti'nin kurulması ve İstanbul Hükümeti'ne direnç gösterilmesi, Rusya'daki komünist ihtilalin başarıya ulaşması gibi faktörler, itilaf devletleri nezdinde, bu direniş hareketinin ciddiye alınması kaygılarını da beraberinde getirdi. Çünkü, emperyalizme karşı savaşaacağını ilân eden yeni Sovyet devleti ile Anadolu'daki direnişçilerin ilişki kurması mümkün görünüyordu. İtilaf devletleri, böyle bir anlaşma olmadan işi bitirmek amacıyla ileri sürdük-

leri Yunanistan'ın istenilen işi başaramayacağı endişesini duymaya başladılar. Bu onların en büyük korkusu idi. Bu korkunun gerçekleşmemesi için Yunanistan'a yardımlarını artırırlarken, İstanbul Hükümetini sıkıştırarak hilafet orduları ile Ankara Hükümetine yeni cepheler açmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Anadolu'da çıkan iç isyanların büyük kısmı bu suretle çıkarıldı ve Ankara Hükümeti iki cephede birden savaşmak zorunda bırakıldı.

TBMM Hükümeti'nin en büyük sorunlarından birisi uluslararası arenada kendini tanıyacak bir devlet bulmaktı. Rusya'da gerçekleşen iktidar değişikliği sonucunda, kendini "her türlü emperyalizmin düşmanı ilan eden ve kapitalist devletlere karşı mücadele eden her devlete yardım" edeceğini vaat eden yeni bir iktidar ortaya çıkmıştı. Rusya'da yeni oluşan iktidar ile ilişki kurulması ortak düşmana karşı mücadele çerçevesi içinde en akılcı yoldu. TBMM Hükümeti, bu gerçek üzerinden hareket ederek uluslar arası tanınma atağına Rusya ile başlamayı ilke olarak kabul etti. İlk teşebbüsler, iki millet arasındaki güven zayıflığından dolayı istenen neticeyi vermedi. Çünkü, iki millet kamuoyu, hatta devlet yönetiminin başında bulunanlar bile "tarihi düşmanlığın" farkındaydılar.

Tam bu yıllarda Azerbaycan'da hükümet değişikliği olmuş ve komünist yönetim iş başına gelmişti. Azerbaycan Devrim Komitesi başkanlığına getirilen Nerimanov aynı zamanda devlet başkanı sıfatı da taşıyordu.

Nerimanov, Lenin'in ilkeleri çerçevesinde tam bir inanmış komünistti. Lenin'in daha 1915 yılında ilan ettiği ilkelere göre, kurulacak olan Bolşevik devlet, Çar rejiminin bir halklar hapis-hanesine çevirdiği Rusya'nın kapılarını açacak, halkların kendi kaderlerini, kendilerinin tayin hakkına sadık kalacak, halklara özgürlük getirecek ve tüm doğu halklarını emperyalizmin boğucu boyunduruğundan kurtaracaktı. Nerimanov bunlara samimiyetle inanıyordu. İnanmış bir komünist olan Nerimanov'un, dünya

Başkumandanlık Meydan Muharebesi öncesinde Mustafa Kemal Rusya elçisi Aralof, Azerbaycan elçisi İbrahim Abilof'la birlikte hazırlıkları gözden geçirmek üzere Afyon Çay'da (30 Mart 1922).

üzerindeki en büyük düşmanı kapitalizmdi. Kapitalizmin temsilcileri olan devletler, Türkiye'yi işgal etmiş, sömürge yapmak için uğraşıyorlardı. Bir gurup vatansever Türk'te bu işgalin sona erdirilmesi için Batılı devletlere savaş açmış ve nispetsiz bir oranla ülkelerini korumak ve kurtarmak üzere savaşıyorlardı. Bu ülkeye yardım etmek, ortak düşmana karşı savaşan bir halka destek vermek Nerimanov'n inandığı prensipler ve ilkeler açısından son derece önemliydi. Bu inanç içerisinde ilk teması Doğu Cephesi Nahçıvan bölge komutanı Mürsel Paşa ile kurdu. Onun yardımı ile Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal Paşalara ulaştı.

Gördüğümüz ve anladığımız kadarıyla, Nerimanov'u Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgilenmeye iten en önemli sebep, Lenin'in ilkeleri çerçevesinde inandığı komünist sistemin varlığı ve yayılma

idealiydi. Çünkü, Komünist, Bolşevik sistemin karşısındaki en güçlü düşman, Türk vatanseverlerinin savaştıkları Batılı ülkelerdi. Onların kaybetmesi demek, hem Türkiye'nin, hem de Komünist Bolşevik sistemin zaferi olacaktı. Bunu idrak ettiği için Türk Kurtuluş Savaşı'na destek vermiştir. Yani bir manada inandığı ilkelerin başarılı olması için Türkiye'yi desteklemeyi bir görev kabul etmiştir. Bunu Lenin'e yazdığı mektuptan anlamak oldukça kolaydır.

Nerimanov, Türk ve Müslüman bir ailenin çocuğuydu. İlk terbiyesini ve ilk eğitimini evinde, anne ve babasından almıştı. Altı yıl devam ettiği dini mektepte de İslam dinini öğrenmişti. Öğretmen olarak atandığı Kızılhacılı köyüne giderken o, Türk ve Müslüman olduğunun şuurundaydı. Bunu Kızılhacılı köyünde yaptığı çalışmalarından kesin olarak anlamak mümkündür. Ağa, molla ve işgalcilere karşı Türk köylüsünün yanında yer alması, bu yüzden işinden çıkarılması bunun en açık göstergeleridir.

Bakü'ye geldikten sonra içinde yer aldığı ilmi ve edebi çevrenin genellikle Türk ve Müslüman olması, onun fikri cephesinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Halk okuma salonu açması, Türk ve Müslüman öğrencilere ücretsiz dersler vermesi, yoksul öğrencilere burs temin etmesi hep milletine duyduğu engin sevginin, yani milliyetçiliğinin yansımasından başka bir şey değildi.

Nerimanov çocukluk yıllarından beri Kafkasya'da Türk ve Müslüman halka karşı yürütülen baskı ve asimilasyon politikasının canlı tanığıydı. Dede baba toprakları, Ermenilere verilmek üzere ellerinden alınan, evsiz, eşiksiz, ocaksız bırakılan ve zorla çöllere göç ettirilen, yüz binlerce insanın faciasının, canlı şahidiydi. Bütün bunlar onun ruhunun derinliklerinde unutulmaz izler bırakmıştı. 1915-1918 yılları arasındaki Ermeni katliamı gözlerinin önünde olmuştu. Anadolu'dan gelen Türk askerleri olmasaydı, bir tek Azerbaycan Türkünün sağ bırakılmayacağını bilincindeydi. Bu

olay onun Anadolu Türklerine ömrü boyunca minnet ve şükran duymasına sebep olmuş, kendisini, Anadolu Türklerine borçlu hissetmesini adeta zaruri kılmıştı.

Çocukluk yıllarından beri farkında olduğu bir takım olaylar, yaşadıkları ve içindeki borçluluk duygusu, Nerimanov'un Türk Kurtuluş Savaşı'na olan ilgisini artırmış ve gönlünün derinliklerine gömdüğü mensubiyet şuuru harekete geçirmiş, kendisinden olanların yok edilmesine seyirci kalmamıştır. Türklük şuuru ve Müslümanlık, Nerimanov'u Türk Kurtuluş Savaşı'na destek vermeye iten ikinci önemli sebeptir.

Nerimanov, uluslararası ilişkilerde devletlerin bağımsız, halkların özgür olarak yaşamasının en kuvvetli savunucularından biriydi. Bütün ömrü boyunca, konuşmaları ve yazdıklarıyla, her türlü emperyalizme karşı çıkmış, halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi hakkını savunmuştur. Dini ve etnik açıdan kendisini bağlı hissettiği bir milletin özgürlüğünün elinden alınmak istenmesi, devletlerinin bağımsızlığına son verilmesi isteği karşısında, karşı cephede yerini almaması, söylediklerinin ve yazdıklarının birer palavra olduğunun kanıtları olurdu. Yani kendini inkâr manasına gelirdi ki, Nerimanov gibi bir şahsiyetin, bunu kabullenmesi mümkün olamazdı. Bu yüzden Nerimanov, söylediklerinin ve yazdıklarının arkasında olduğunu göstermesi açısından da, Türk Kurtuluş Savaşı'na destek vermiştir.

Nerimanov, Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması durumunda mazlum Doğu halklarına iyi bir örnek olacağını düşünüyordu. Yenilmez güç olarak tanımlanan emperyalist güçlerin kaybetmesi, emperyalizm altında yaşayan Doğu halklarındaki yanlış bir inancı temelinden sarsacağını ve Doğu halklarını harekete geçireceği inancını taşıyordu. Anadolu'ya saldıran emperyalizmin yenilgisi ile mazlum Doğu halklarının harekete geçerek özgürlüklerine kavuşacakları inancının gerçekleşmesi için

Türk Kurtuluş Savaşı'na destek vermiştir.

Nerimanov'un Türk Kurtuluş Savaşı'na ilgi duymasının sebepleri, analizimizin sonucuna göre; Nerimanov inandığı sistemin karşısındaki en büyük gücün yenilgisini arzu ettiği, Türk ve Müslüman bir halkın yok edilmesine, Türk ve Müslüman olarak seyirci kalamadığı, inandığı değerlere sonuna kadar sadık kaldığı ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarısının mazlum Doğu halklarını emperyalizmden kurtaracak bir kıvılcım olacağına inandığından dolayı Türk Kurtuluş Savaşı'na büyük destek vermiştir.

Neriman Nerimanov'dan

Bu bölümde Neriman Nerimanov'un görüşlerinden bazı örnekler vererek onun kişiliği, düşünceleri ve görüşleri hakkında daha net fikirler edinmenizi sağlamayı hedefledik. Çünkü, bu küçük kitapta Nerimanov hakkında kendi yazdıklarından ve konuşmalarından geniş örnekler vermekten, kitabın konusunu değiştirebileceği endişesini taşıdığımız için kaçındık. Ancak gönlümüz bu hususun eksik bırakılmasına razı olmayınca böyle bir yola baş vurmaya düşündük. Eksik de olsa biraz bilgi vermeyi uygun gördük.

16 Şubat 1905 tarihli İrşad Gazetesi, Sayı 48, "Tek elden ses çıkmaz" isimli makalesinden;

"Tutalım siz kuyuncular hepiniz zenginsiniz ve hepiniz kara gün için para biriktirmişsiniz. Her ay topladığımız paradan bir kısmını ayırıp bir Müslüman yetim çocuğu okutmayı uygun bulur musunuz? Bizden olan,

elsiz-ayaksız, fakir fukara din kardeşlerimiz var. Onlara yardım gerekiyor. Siz zengin kardeşlerimiz yardımcı olmazsa, kim yardımcı olacak? Boş sözlerle millet kalkınmaz, iş görmek gerekir, gayret etmek gerekir, biraz da para harcamak gerekir.”

05 Mayıs 1905 Hayat Dergisi, Sayı 97 “Hafta Feryadı” köşesinden:

“Bana soracak olursanız, ben derim; siz kendinizi bir milletten sayıyorsanız, kendiniz için belirli bir vatan varsa, o milletin vatanının derdi, sizin derdiniz, gamunuzdur veya hayır mı? Bir millet veya bir vatan sizi kendi organlarından biri sayarsa, sizin derdiniz, gamunuz, millet ve vatan için genel dert ve gam olacaktır.

... Millet biz okumuşlarda birleşme görüyor mu? Ne zaman birleşip bir yere toplandık? Kendimiz için bir program yapıp layık olanlara iş mi havale ettik? Ne zaman millete yakınlaşıp onun derdinden bir haber sorduk? Ne zaman millet bizleri onun yolunda canımızı feda eder görüp de baş kaldırmadı? Yoksa zaman size uymadığı için siz zamana mı uyuyordunuz? Eğer böyle ise zamana şimdi uyuyorsunuz”

12 Mayıs 1905, Yeni Hayat dergisi, Sayı 102, “Parlamento” makalesinden:

“ ... Parlamento, yani söz söylenen yer. Bir yer ki, orada her ne derdin, fikrin olsa açık söyleyebilirsin... Fakat “Duma” sözü Rus dilinde “fikir” demektir. Yani neyin hakkında ve ne çeşit düşünürseniz düşününüz, size hiç kimse bir şey yapmaz. Fakat fikrinizdeki doğru dilinize gelirse, derinizi samanla doldururlar.

Bakalım ve bekleyelim, Duma ne zaman parlamento olacak?”

22 Mayıs 1920 tarihli Baku Basiret Gazetesi, 126 sayı:

“Neriman Nerimanov Bakü’ye hareket etmeden önce bir saat Lenin ile görüşmüştür. Bu görüşmesinde Nerimanov, Lenin’e, komünist prensipleri hayata geçirirken yerli şartları dikkate almanın gereğini, halkın

örf, adet ve ananelerine, diline, dini hislerine çok saygılı olmanın ve dikkatli yaşamanın şart olduğunu anlatmıştır. Nerimanov'u büyük bir dikkatle dinleyen Lenin 'Siz Müslüman komünistlerinin önünde çok büyük ve ağır sorumluluk isteyen görevler duruyor. Gidin, bu görevinizi yapın, fakat ifrat derecesinde ihtiyatlı ve çok hesaplı hareket edin' diye cevap vermiştir."

26 Mayıs 1920 tarih ve 1891 sayılı Çiçerin'den Nerimanov'a (Bu belge Azerbaycan Devlet Arşivi'nde 28 Mayıs 1920 tarih ve 10 sayı ile kayıtlıdır.):

"Dışişleri Bakanlığımız sizin şahsınızda, BAĞIMSIZ Sovyet Azerbaycan'ı Cumhuriyeti'ni bir daha tebrik eder ve genç kızıl cumhuriyetin temsilcisi olarak sizinle kardeşçesine yapılan anlaşmadan dolayı sevincini bildirir:

Çiçerin

(SSCB Harici İşler Komiseri)"

30 Kasım 1920 tarih ve 176 sayılı Komünist Gazetesi'nde Nerimanov'un bir konuşması yayınlanmıştır. Bir bölümünü alıyoruz. Bu konuşmanın aslı gazetede Rusça yayınlanmıştır:

"... Şu zamanda Türkiye büyük bir bağımsızlık savaşının içerisinde. Bizim yardımımızla, bütün doğu halklarının yardımıyla Avrupa kapitalizminin esaretinden kesin olarak kurtulur, kendi medeniyetini hayata geçirir ve ondan sonra Avrupalı hakimlere "ben artık hasta adam değilim! Defolun gidin!" diyebilme hakkı kazanır.

Böyle yaparsa ona saygı duyulur, onunla dostluklar kurulur. Genç nesil başka bir ruhla terbiye edilir ve Türkiye'nin geleceği teminat altına alınır. Eğer Kemalciler, (Kemalistler) kendi vatanlarının, kendi milletlerinin gerçek özgürlüğünü ve yeniden doğmasını istiyorlarsa, Sovyet Rusya ile yakınlaşmalıdırlar. Avrupa devletlerinden merhamet beklemek boş bir hayaldir. Avrupa devletleri vasıtasıyla bağımsızlık kazan-

maya çalışmak ise kendi eli ile kendi idam fermanını yazmaya benzer.”

15 Ocak 1922 tarihli Komünist Gazetesi, sayı 110. Nerimanov'un Genç Komünistler toplantısında yaptığı konuşmadan bir bölüm:

“Vatanın kıymetini vatanla ruhani bağlantısı olan kimseler bilir. Vatan ile bir yerde ağlayan, bir yerde gülen fertler olmalıdır. Onların bu şuuru doğu ülkelerinde de yayması gerekir. Bir kimse kendisi için değil, vatani için çalışırsa, onun seçmeye ve seçilmeye hakkı vardır. Bu şura yönetiminin esasıdır. Fert her yerde aklını ve gücünü ülkesinin her yönden gelişmesine sarf etmelidir. Yani bir insan herkes için, herkes bir insan için çalışmasını bilmelidir.”

12 Eylül 1922, Rençber Gazetesi, Sayı 34:

“Azerbaycan Sovyet Sosyalist Hükümeti Başkanı Neriman Nerimanov, Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'yı kazanılan büyük zaferden ve Yunan ordusunun ülkeden çıkarılmasından dolayı kutlamıştır.”

24 Eylül 1922, Rençber Gazetesi, Sayı 46:

“Türkiye-Yunanistan savaşı hakkında Federasyon ve askeri inkılap şurasının yönetiminde bulunan yoldaşlar ve başkan Neriman Nerimanov, Mjasinkyan, Orçonikidze, komutan Yegerov Bakü'de bulunan TBMM temsilcisi Muhtar Bey'in yanına giderek Türkiye'nin büyük zaferinden ve Yunan ordusunun tamamıyla imha edilmesinden dolayı Türk temsilcisinin şahsında Mustafa Kemal Paşa'yı, Ankara Hükümetini ve Türk ordusunu tebrik etmişlerdir.”

1 Ocak 1922, Azerbaycan Haberleri gazetesi, Sayı 01. Alfabe hakkında yapılan birinci kurultayda Nerimanov bir konuşma yapmıştır. Gazete bu konuşmanın bir bölümünü vermiş.

“Alfabemizde bir çok noksanlıklar olduğunu herkes biliyor. Bir milletin gelişmesinde harflerin büyük önemi vardır.

Fakat burada, alınacak olan karar sonra genel Türk halkları kurultayına takdim edilecektir. Onlarla birlikte kesin olarak bu mesele halledilmelidir. Çünkü, onlar da bizim alfabe ile yazıyorlar ve mesele onları da yakından ilgilendiriyor. Çünkü, bu Arap harfleri onların da gelişmesine mani olmaktadır. Ankara'nın vekilleri Moskova'ya giderlerken buraya uğramışlardı. Onlarla yaptığım görüşmelerde, onların bu fikre katıldıklarını öğrendim. İstanbul değil, Ankara. Çünkü Ankara bizdendir.”

16 Aralık 1922 tarihli Yeni Yol Gazetesi, Sayı 13. Bakü'de yapılan alfabe konferansında konuşan Nerimanov'un konuşmasından bir bölüm alınmıştır:

“Türk dünyasında büyük bir gelişme sağlayabilmek için, İran, Türkiye ve Türkçe konuşan bütün halkların katılacağı bir kurultay düzenlemek fikri bizde çoktan beri vardır. Bu vesile ile böyle bir kurultayı toplamalıyız ve onlara ortak kullanacağımız bir alfabenin yararlarını anlatmalıyız.”

Mektuplarından

Nerimanov, bir çok dostuna özel mektuplar yazdığı gibi, parti ileri gelenlerine de politik meseleler ile ilgili görüşlerini açıkladığı belge değerinde mektuplar da yazmıştır.

Burada üç özel mektubundan kısa örnekler vereceğiz. Diğer mektuplarını da ileride yayınlayacağız. Halen tasnif ediyoruz.

Tıp Fakültesine ilk başladığı yıl olan 1906 yılının Eylül ayının 25'inde dostu Necef Bey'e yazdığı bir mektuptan bir bölüm:

“Muhterem Necef Bey:

Ben artık Odesa'dayım. Eylülün on beşinden itibaren derslerimiz başladı. Artık bazı işleri bitirdim. Ancak derdin büyüğü buradadır ki, yeni kurallara göre, dinleme parası ödemediğim dersleri takip edemiy-

oruz. Zahmet ederek alicenaplık gösterin, rica edin ki, bana gereken kadar burs göndersinler, hem de tezlikle.

Sağlıcakla kalın.

Talebe Nerimanov”

9 Aralık 1907 tarihinde Tiflis’te yazılmış bir mektup. Azerbaycanlı büyük gazeteci ve yayıncı Hasan Zerdebî’nin ölümü üzerine eşine taziyet bildiren bu mektup, Azerbaycan Cumhuriyet arşivinde üç sıra numarası ile, 115 inci fonda 5653 sayı ile kaydedilmiştir:

“Hürmetli Hanife Hanım;

Her şeyden evvel, izin verirsiniz sizin için büyük kayıp olan, hepimizin büyük saygı duyduğu Hasan Bey’in vefatı münasebetiyle sizlere baş sağlığı dileyeyim. Bırakın, iyi alem ona kısmet olsun. Doğrudur, onun uzun süren hastalığı vefatının yaklaştığına bir işaretti. Buna rağmen bu ölüm haberi bizleri sarstı.

Sizin istediğiniz Hasan Bey’in bürosunun iki fotoğrafı bugün size postalanmıştır.

Sizin kederiniz büyük olsa da, size, gönülden, dünyada güzel günler arzuluyorum.

Sizin Nerimanov”

(Arşiv- s.3, 115, 5653)

28 Ocak 1925 tarihinde oğlu Necef’e Moskova’dan yazdığı ve tamamlayamadığı mektubundan bir bölüm:

“Oğlum Necef;

Nerimanov'un savaşta ölen tek oğlu Necef'in askerlik yıllarından bir resmi.

(...) Benim yaşadığım çevrede hayatımın bütün yönlerini düşündüğümde, insanlara az da olsa fayda sağladığım için teselli buluyorum. Yani beni çevreleyen muhit, o muhitin geriliği, ileriye doğru hareketinde olan tembelliği, manasız milletlerarası didişme ve bunlardan ileri gelen daimi ıstırap: kan, göz yaşı, açlık, yalan v.s. Bunların hepsi bana rahatlık vermiyordu. Bunu benim yazdıklarımından da anlamın mümkündür. Ben kendi yazılarımda imkanım ve gücüm dahilinde bütün bunlara ait düşüncelerimi açıklamıştım...

İnsanlığa hiç olmazsa belirli bir fayda sağlamak istiyor ve ona gayret ediyordum. Gönlüm bu yüzden rahat değildi. Bu, yalnız otuz yıl sosyal

alandaki çalışmış benim gibi bir insana biraz teselli veriyordu. Bu teselli sayesinde yaşama şansı buluyor, düşündüklerimi gerçekleştirmeye çalışıyordum."

Bu mektup tamamlanmamıştır. Elde bulunan nüsha en son ilavelerden sonraki nüshadır. İleride tamamını yayınlayacağımız bu mektupta Nerimanov yaptıklarını ve yapmak istediklerini oğluna nasihat eder biçimde anlatmaya çalışmaktadır.

DİPNOTLAR

1. Dokümenti vneşney politiki SSSR, Moskova, 1960, Sayfa 59.
2. Dokümenti vneşney politiki SSSR, Moskova, 1960, Sayfa 71.
3. Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1991, Cilt 3, sf. 238.
4. Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, İstanbul, 1974, Cilt 2, sf. 430.
5. Ağaoğlu Ahmet, Hatıralarım, İstanbul, 1958, Sayfa 73.
6. Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler Sosyal Hareketler Devlet Arşivi, Fond 609, Liste 1, İş 1-6, 9, 21.
7. Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler Sosyal Hareketler Devlet Arşivi, Fond 609, Liste 1, İş 41.
8. Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler Sosyal Hareketler Devlet Arşivi, Fond 609, Liste 1, İş 9.
9. Ruşen Eşref Ünaydın, Anılar, İstanbul, 1962, sf. 153.
10. Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler Sosyal Hareketler Devlet Arşivi, Fond 609, Liste 1, İş 91.
11. Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler Sosyal Hareketler Devlet Arşivi, Fond 609, Liste 1, İş 43
12. Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler Sosyal Hareketler Devlet Arşivi, Fond 609, Liste 1, İş 44
13. Neriman Nerimanov, Lenin'e Mektup.
14. Neriman Nerimanov, Uzaklardaki İnkılabımızın Tarihine Dair, Bakü, 1992, sf. 12.
15. Halit Kakinç, M. S. Galiyev ve Milli Komünizm, İstanbul, 2002, sf. 245.
16. Dr. Rıza Nur, Moskova-Sakarya Hatıraları, İstanbul, 1991, sf. 56.
17. Dr. Rıza Nur, Moskova-Sakarya Hatıraları, İstanbul, 1991, sf. 103.
18. Dr. Rıza Nur, Moskova-Sakarya Hatıraları, İstanbul, 1991, sf. 117.

19. Prof. Dr. İsmail Musayev, Azerbaycan-Türkiye İlişkileri 1917-1922 yılları, Bakü, 1998, sf. 33.

20. A. Şemseddinov, Kurtuluş Savaşı Yılları'nda Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, Moskova, 1992, sf. 66.

21. Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi. İstanbul, 1974 Cilt 3, sf. 455.

22. Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi. İstanbul, 1974 Cilt 3, sf. 438.

KISALTMALAR

RK(B)P: Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi

RK(B)PMK: Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi

AK(B)P: Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi

AK(B)PMK: Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi

AK(B)PMİK: Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Milli İşler Komitesi.

ASSC: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

AK(B)PPBK: Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Parti Bürosu Komitesi

ADK: Azerbaycan Devrim Komitesi

HHİK: Halk Harici İşler Komiserliği

HDİK: Halk Dahili İşler Komiserliği

ASSCHKK: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Komitesi

Açıklamalar

Stalin (1879-1953)

Rusya Komünist Partisi'nin ilk üyelerinden biridir. Lenin'in birinci yardımcısı olmuş, 1923 yılından itibaren partinin başına geçerek SSCB Devlet Başkanlığı görevini almıştır. Gürcü asıllıdır. Devlet başkanı olduktan sonra Lenin politikalarında değişiklik yapmış ve 1937-38 yılları arasında bilhassa Türk Cumhuriyetleri'nde büyük katliam yapmış, aydınları yok etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başta Kırım Türkleri olmak üzere, Karaçay, Balkar ve Ahıska Türkleri ile Çeçenleri yurtlarından toplu olarak sürmüş ve büyük facialara sebep olmuştur. 1953 yılında aniden ölmüştür.

Radek (1883-1939)

1903 yılında Rusya Sosyal Demokrat Partisi üyesi olmuş, Merkez Komite üyeliğine kadar yükselmiş, devrimin önemli liderlerinden biriyken 1939 yılında Stalin tarafından idam edilmiştir.

Troçki (1879-1940)

Sosyal Demokrat Partiye 1898 yılında katılmış, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Halk Harici İşler Komiseri ve Askeri Şuranın başkanı olmuştur. Karşı devrimcilere karşı yürütülen askeri hareketin liderliğini yapmış, devrimin yerleşmesinde büyük emeği geçmiştir. Daha sonra ülke yönetiminde söz sahibi üç kişiden biri olan Troçki, Lenin'in ölümünden sonra, Stalin tarafından partiden 1927 yılında ihraç edilmiş ve 1929 yılında SSCB'inden sürgün edilmiştir. Bir müddet İstanbul'da yaşadıkdan sonra Meksika'ya gitmiş ve 1940 yılında uğradığı bir suikast sonucunda öldürülmüştür.

Kirov (1886-1934)

1904 yılında parti üyesi olmuştur. Kuzey Kafkasya Devrim Komitesi Başkanlığı, Kuzey Kafkasya Askeri-Siyasi Komiserliği, 1922-1925 arası AKPMK Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1934 yılında uğradığı silahlı bir saldırı sonucunda öldürülmüştür.

Orçunikidze (1886-1937)

1903 yılında parti üyesi olmuştur. Daha çok Kafkasya bölgesinde çalışmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan tarafından kurulan Güney Kafkasya Cumhuriyetleri Birliği'ni SSCB'ne katmak için kurulmuş komitenin başkanlığını yürütmüştür. 1926 yılına kadar Kafkasya'da çalışmış, daha sonra Moskova'da parti işlerinde görev yapmıştır. 1938 yılında intihar etmiştir.

Mirzoyan (1897-1939)

Komünist Parti'ye 1917 yılında girmiştir. 1921 yılında ASSC Halk Emek Komiserliği, 1922 yılında AKPPBK Başkanlığı ve 1925/1929 yılları arası AKPMK Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1939 yılında Stalin tarafından kurşuna dizdirilerek öldürülmüştür.

Çiçerin (1872-1936)

Sovyetler Birliği'nin ilk Dışişleri bakanlarından, diplomat. 1918-1930 yılları arasında Halk Harici İşler Komiserliğini yürütmüş. Ermeni yanlı politikaları yüzünden, Türkler tarafından sıkça Lenin'e şikayet edilmiştir. 1936 yılında aniden ölmüştür.

Karahan (1889-1937)

Ermeni asıllı SSCB diplomatlarından. 1918-1934 yılları arası Halk Harici İşler Komiserinin yardımcılığı görevini yürütmüştür. 1934 yılında SSCB'nin Türkiye büyükelçisi olmuş ve bu görevini 1936 yılına kadar sürdürmüştür. 1937 yılında karşı devrimcilikle suçlanarak Stalin tarafından kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Pankaratov (...-1937)

Bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni yıkan XI. Rus Kızıl Ordusunun siyasi şubesinin yöneticisi olarak Bakü'ye girmiş ve Müsavatçıların bıraktığı hükümeti ele geçirmiştir. Neriman Nerimanov'un gelmesinden sonra Devrim Komitesi üyesi olarak çalışmış, 1937 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Serkis (1898-1937)

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Devleti kurulduktan sonra Moskova'dan gönderilen Rus yöneticilerden biri. AKPPBK Başkanlığı yapmış ve 1937 yılında karşı devrimci suçlaması ile kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Şamuyan (1878-1918)

1900 yılında parti üyesi olmuş ve 1917 yılında Bakü Sovyeti Başkanlığı görevini yürütmüştür. 1918 yılında Bakü Komiseri görevindeyken kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Cafer Bağırov (1896-1956)

1917 yılından itibaren Rusya Sosyal Demokrat parti üyesi olmuştur. 1920 yılında AKPMK üyesi olmuş, 1933-1953 yılları arası AKPMK Başkanı, Devlet Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Azerbaycan aydınlarına karşı giriştiği katliamlar yüzünden halk tarafından nefretle anılmaktadır. 1954 yılında partiden ihraç edilmiş ve 1956 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Davut Hüseyinov (1894-1938)

1918 yılında Hümmet Partisi'nin üyesi olmuştur. 1920 yılında AKPMK yönetim kurulu başkanı olmuş, daha sonra Halk Harici İşler Komiserliği, Halk Maliye Komiserliği görevlerinde bulunmuş, 1938 yılında karşı devrimci olarak suçlanmış ve 1938 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Garayev (1896-1933)

1919 yılında Hümmet Partisi'nin üyesi olmuştur. XI. Kızıl Ordu ile Bakü'ye gelmiş, AKPMK üyeliği ve AKPPBK Başkanlığı, Halk Emek Komiserliği görevlerinde bulunmuş ve 1923 yılında AKPMK başkanı olduktan sonra, 1933 yılında karşı devrimci olduğu gerekçesi ile kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

R. Ahundov (1897-1938)

1919 yılından itibaren Hümmet Partisi'nin üyesi olmuştur. İzvestiya (Bakü) ve Komünist Gazeteleri'nin baş redaktörlüğünü yapmış, 1924/1930 yılları arasında AKPMK başkanlığı ve Halk Maarif Komiserliği görevlerinde bulunmuş, 1938 yılında karşı devrimcilikle suçlanarak kurşuna dizilmiştir.

Behbud Şahtatinski (1811-1924)

1917 yılından itibaren Hümmet Partisi'nin üyesi olmuştur. Halk

Adliye Komiserliği, Devrim Komitesi başkanlığı, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Halk Komiserleri başkanlığı görevlerinde bulunmuş ve 1924 yılında ölmüştür.

H. Zeynel Tagiyev (1838-1924)

Büyük iş adamı. Onun parasal yardımları ile mektepler, tiyatro binaları, konferans salonları yapılmış, Kaspi ve Hayat Gazeteleri ile Füyuzat dergisi çıkarılmış, Azerbaycan aydınlarının kitapları yayınlanmıştır. Fakir ve yoksul öğrencilere burs vermiş, Nerimanov da bu burslardan yararlanmıştır. Komünist iktidar geldikten sonra bütün mal varlığına el konan Hacı Zeynel kaderine terk edilmiş ve yalnızlık içerisinde 1924 yılında ölmüştür.

Musabeyov (1888-1938)

1918 yılında Hümmet Partisi üyesi olmuştur. XI. Kızıl Ordu ile Bakü'ye gelmiş ve kurulan yeni yönetimde Devrim Komitesi üyesi olmuştur. Daha sonra Halk Erzak Komiserliği, Milli İşler Komitesi başkanlığı görevlerinde bulunmuş, 1938 yılında karşı devrimci suçlamasıyla kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

H. Sultanov (1889-1938)

1907 yılından itibaren Rusya Sosyal Demokrat Partisi üyesi olmuştur. Azerbaycan Devrim Komitesi üyeliği, Halk Dahili İşler Komiserliği (İçişleri Bakanlığı), ASSCMİK Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Nerimanov'un en güvendiği dostlarından biriydi. 1938 yılında karşı devrimci olarak suçlanmış ve kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

H. Ağamahoğlu (1867-1930)

(1867/1930) 1905 yılından itibaren Rusya Sosyal Demokrat Partisi üyesi olmuştur. Halk Toprak İşleri Komiserliği, AMİK

başkan yardımcılığı ve başkanlığı görevlerinde bulunmuş, 1930 yılında karşı devrimci olduğu gerekçesi ile kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

M. Efendiyev (1887-1938)

1904 tarihinden itibaren Rusya Sosyal Demokrat Partisi üyesi olmuştur. Gence Fevkalade Komiserliği, Gence İnkılap Komitesi başkanlığı, AKPMİK başkanlığı ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Milli İşler Komiserliği görevlerinde bulunmuş ve 1938 yılında karşı devrimcilikle suçlanarak kurşuna dizilmiştir.

Necf Nerimanov (2 Aralık 1919-19 Eylül 1943 Volnovaho)

Neriman Nerimanov'un tek oğludur. İkinci Dünya Savaşı, savaş kahramanlarındandır. 1938 yılında Sovyet Ordusu'na katılmış ve Kiev'de askeri bir okulu bitirmiştir(1940). Stalingrad ve Donbanz Savaşları'na tank birliği komutanı olarak katılmış ve üstün başarı sağlamıştır. Volnovaho şehrinin kurtarılması sırasında vurularak ölmüştür.

Enver Paşa (1881-1922)

İstanbul'da doğmuş, İttihat ve Terakki Partisi'ne katılmış ve partinin üç önemli adamından biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Başkomutan Vekili olan Enver Paşa, savaşın sonunda ülkeyi terk etmiş ve Türkistan'a geçerek Ruslara karşı Türkistan bağımsızlık savaşını yönetmiştir. 1922 yılında bugünkü Tacikistan sınırları içerisinde bir savaşta şehit olmuştur. Kemikleri 1997 yılında Türkiye'ye getirilmiş ve Şişli Hürriyet tepesine defnedilmiştir.

Kazım Karabekir (1882-1948)

İstanbul'da doğmuştur.1905 yılında Harp Akademisi'ni bitirmiş

ve yüzbaşı rütbesiyle Orduya katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu komutanıydı. Mustafa Kemal Paşa ile ülkü birliği yapmış ve Doğu Cephesi komutanı olarak Kurtuluş Savaşımıza katılmıştır. Doğu cephesinde Ermenilere karşı yapılan savaşta üstün başarılar göstermiş, TBMM Hükümeti'nin ilk kazandığı savaşın komutanı olmuştur. 26 Ocak 1948 tarihinde vefat etmiştir.

Dr. Rıza Nur (1878-1942)

Sinop'ta doğdu. Askeri Tıbbiye'yi bitirdi. Kurtuluş Savaşı'na katıldı ve TBMM Hükümeti'nin ilk Milli Eğitim Bakanı oldu. Daha sonra Sağlık Bakanlığı da yaptı. 1926 yılında Atatürk ve İsmet İnönü ile anlaşmazlığa düşerek milletvekilliğinden istifa etti ve yurt dışına gitti. 8 Eylül 1942 tarihinde İstanbul'da öldü. Rıza Nur bir çok kitabın da müellifidir. "Türk Tarihi" (12Cilt), "Hücumlara Cevaplar", "Hayat ve Hatıralarım" (4 cilt), "Moskova-Sakarya Hatıralarım" gibi eserleri vardır.

Ali Fuat Cebesoy (1882-1968)

İstanbul'da doğdu. 1905 yılında kurmay yüzbaşı olarak Orduya katıldı. Kurtuluş Savaşı'na katıldı. TBMM Hükümeti'nin ilk Batı cephesi komutanı oldu. Daha sonra Moskova Büyükelçiliği'ne atandı. Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlıkları yaptı. 10 Ocak 1968 tarihinde İstanbul'da öldü. "Milli Mücadele Hatıraları", "Moskova Hatıraları", "Sınıf Arkadaşım Atatürk" gibi kitapları vardır.

KAYNAKÇA

1. Neriman Nerimanov, Uzaklardaki İnkılabımızın Tarihine Dair, Bakü, 1992.
2. Neriman Nerimanov, Makaleler ve Nutuklar, Bakü, 1971.
3. Ahmedova F., Neriman Nerimanov, Bakü, 1998.
4. Aliyev Haydar, Görkemli Devlet ve Siyaset Adamı Neriman Nerimanov, Bakü, 1974.
5. Köçerli Feridun, Neriman Nerimanov, Bakü, 1965.
6. Yusuf Memedli, Neriman Nerimanov, Bakü, 1987.
7. Gulam Memmedli, Neriman Nerimanov-Hayati ve Yaradıcılığının Salnamesi, Bakü, 1987.
8. Teymur Ahmedov, Neriman Nerimanov'un Yaradıcılık Yolu, Bakü, 1991.
9. A. Şemseddinov, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, Moskova, 1992.
10. İsmail Musayev, Azerbaycan-Türkiye İlişkileri 1917-1922 Yılları Arası, Bakü, 1998.
11. Musa Kasimov, Azerbaycan-Türkiye Diplomatik İlişkileri (1920-1922 Yılları), Bakü, 1998.
12. Doğan Avcioğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, İstanbul, 1974.
13. Dr. Rıza Nur , Moskova- Sakarya Hatıraları, İstanbul, 1991.
14. Kazım Karabekir, İstiklal Savaşımız, İstanbul, 1991.
15. Ahmet Ağaoğlu, Hatıralarım, İstanbul, 1958.
16. Ruşen Eşref Ünaydın, Anılar, İstanbul, 1962.
17. Halit Kakinç, M. Sultan Galiyev ve Milli Komünizm, İstanbul, 2002
18. Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler Sosyal Hareketler Devlet Arşivi
19. Neriman Nerimanov Ev Müzesi kaynakları
20. Gaziyev M., Neriman Nerimanov, Bakü, 1956.
21. Gaziyev M., Neriman Nerimanov, Bakü, 1970.
22. Memmedov V., Neriman Nerimanov, Bakü, 1957.

YAZAR HAKKINDA

Hüseyin Adıgüzel

1948 Turgutlu (Manisa) doğumludur. Emekli Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenidir. Yurdun çeşitli bölgelerinde öğretmen ve okul müdürü olarak görev yapmıştır. 1990-2000 yılları arasında eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk bölgelerinde eğitimci ve siyasi araştırmacı olarak görev yapmıştır. Halen Orkun Vakfı'nda yazar ve araştırmacı olarak çalışmaktadır.

Deyim Hazinemiz - 1991, *Kısa Dilbilgisi* - 1993, *Azerbaycan Halk Cephesi ve Özbekistan Birlik Halk Hareketi* - 2000, *Azadlığın Köşe Taşları* - 2002, *Sabir Rüstemhanlı-Edebi ve Siyasi Kişiliği* - 2003 kitapları vardır. Azerbaycan Türkçesinden aktardığı *Elçibey'le 13 Saat Yüz Yüze* ve *Hatayı Yurdu* kitapları çevirileri arasında yer alır.

Orkun, *Ufuk Ötesi* ve *TÜRK SOLU* dergilerinde yazıları ve çevirileri halen yayınlanmaktadır.